

Хмельницький національний університет
Факультет економіки і управління
Кафедра фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Буги Євгенії Романівни
Прізвище, ім'я, по батькові студента(ки)

на здобуття ступеня вищої освіти бакалавра

Кредитування малого та середнього бізнесу: суть, види та перспективи
розвитку за матеріалами АБ «Укргазбанк»
назва теми

Галузь знань 07 “Управління та адміністрування”
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 072 “Фінанси, банківська справа та страхування”
Шифр і назва спеціальності

Освітня програма “Фінанси, банківська справа та страхування”
Назва

КВРФБС.020043.01.04.00

Виконала: студентка IV курсу, групи ФБС-20-1

Підпис

Євгенія БУГА
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: канд. екон. наук, доцент

Підпис

Катерина ЛАРІОНОВА
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Нормоконтролер: к.е.н., ст. викладач
посада

підпис

Танна СИДОРЧУК
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. Кафедри ФБСС

д-р екон. наук, професор

Підпис

Ніла ХРУЩ
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

“ 15 ” 06 20 24 р.

Хмельницький 2024

Зміст

	С.
Вступ	5
1 Теоретичні засади сутності кредитування малого та середнього бізнесу	8
1.1 Сутність та класифікація кредитування клієнтів малого та середнього бізнесу	8
1.2 Методи оцінки кредитоспроможності суб'єктів малого та середнього бізнесу	16
2 Аналітико-методичні аспекти функціонування ринку кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу	22
2.1 Аналіз сучасного стану кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу та оцінка фінансово-господарської діяльності АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки	22
2.2 Аналіз кредитування малого та середнього бізнесу та шляхи підвищення якості кредитного портфеля в АБ «Укргазбанк»	36
Висновки	48
Список використаних джерел	53
Додатки	59

Малий та середній бізнес (МСБ) є основним рушієм економіки країни, основою формування ВВП та має вплив на економічний розвиток держави, тому підтримка суб'єктів малого та середнього бізнесу в Україні під час війни є дуже важливою. Проблеми розвитку МСБ в Україні пов'язані з браком у власників та засновників власних фінансових заощаджень для запуску роботи підприємства та його подальшого функціонування, нестабільністю нормативно-правової бази, що значно збільшує ризики для інвесторів та кредиторів, що безпосередньо впливає на ціну та якість продукції, випущеної суб'єктами господарювання. Вирішення цих проблем можна здійснити за допомогою формування ефективного механізму кредитування малого та середнього бізнесу як рушійної сили для своєї виробничої діяльності.

Ринок кредитування є вагомим складовою фінансової системи країн з ринковою економікою, оскільки визначає змогу профінансувати суб'єктів господарювання, що, у свою чергу, дозволяє розвиватися малому та середньому бізнесу та покращити рівень життя населення за допомогою доступу до кредитних ресурсів.

Сьогодні аналіз стану та перспективи кредитування малого та середнього бізнесу в Україні досліджуються багатьма науковцями, особливо актуально це стало під час повномасштабного вторгнення, серед яких Н. П. Погореленко, Н. З. Блащук-Дев'яткіна, Н. І. Волкова, О. І. Шпанель-Юхта, В. В. Дикань, В. В. Лойко, О. А. Сич, Л. А. Аврамчук, Т. Ю. Ковтун, В. І. Варцаба, Л. О. Партин, Р. Л. Синоверський та багато інших науковців.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження теоретичних основ процесу кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу, аналітична оцінка сучасного стану кредитного ринку та державних програм підтримки для розвитку МСБ, визначення перспективних напрямів щодо кредитування малого та середнього бізнесу в Україні.

Для досягнення визначеної мети було поставлено вирішення таких завдань:

- дослідити сутність поняття “кредитування малого та середнього бізнесу”, зазначити його класифікацію та види;
- охарактеризувати методи оцінки кредитоспроможності суб'єктів малого та середнього бізнесу;
- провести аналіз сучасного стану ринку кредитування малого та середнього бізнесу України за 2021-2023 роки;
- проаналізувати фінансово-господарську діяльність АБ «Укразбанк» за 2021-2023 роки;
- дослідити особливості та стан кредитування малого та середнього бізнесу в АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки;
- розробити шляхи підвищення якості кредитного портфеля в АБ «Укргазбанк».

Об'єктом дослідження є процес здійснення кредитування малого та середнього бізнесу в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методичні основи та науково-практичні рекомендації щодо кредитування малого та середнього бізнесу в кризових умовах функціонування фінансового ринку України.

Методи дослідження. Під час виконання кваліфікаційної роботи було використано загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез, системність, комплексність (при дослідженні сутності кредитування малого та середнього бізнесу); структурно-логічний метод, метод групувань (при дослідженні питання класифікації кредитування малого та середнього бізнесу); економіко-статистичні методи (для здійснення аналізу показників фінансово-господарської діяльності АБ «Укргазбанк» та для аналізу стану кредитування малого та середнього бізнесу).

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи є чинні законодавчі та нормативні акти, що регулюють основні аспекти формування та використання

прибутку банківських установ, офіційні аналітичні матеріали центрального банку та фінансова звітність АБ «Укгазбанк», монографії, статті періодичних видань, навчальні посібники, підручники, матеріали наукових конференцій, офіційних сайтів мережі Інтернет, які присвячені проблемам формування кредитного портфеля малого і середнього бізнесу.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 72 сторінки, які містять 11 таблиць та 9 рисунків та 11 додатків. Список використаних джерел нараховує 51 найменувань інформаційних джерел.

1 Теоретичні засади сутності кредитування малого та середнього бізнесу

1.1 Сутність та класифікація кредитування клієнтів малого та середнього бізнесу

Наявність власних фінансових ресурсів, а також здатність отримати доступ до зовнішніх джерел фінансування, є вагомим компонентом забезпеченості діяльності малих та середніх підприємств у ресурсах. Виручка від реалізації - є основною базою формування внутрішніх джерел формування грошових ресурсів даного бізнесу. Позиковий капітал є наступним за вагомістю джерелом формування ресурсів для забезпечення діяльності підприємств.

У сучасному світі виробництво, обіг та споживання товарів і послуг неможливе без кредиту. Уся ринкова економіка пронизана кредитними відносинами, тому він стає її обов'язковим атрибутом. У той же час кредит потрібний для підтримки постійного кругообігу капіталу підприємств та підтримки процесу реалізації продуктів виробництва, що особливо важливо в ризикових умовах.

На даний час існує багато визначень поняття “кредит”. З огляду на велику кількість існуючих визначень щодо сутності кредиту, які наводяться як і серед дослідників, так і в чинному законодавстві, зрозуміло, що міркування не є однозначними. Це підтверджується різноманітністю трактувань категорії “кредит”, які розглядають систему кредитних відносин. Це пов'язано з тим, що категорія змінилася з часом через особливості політичної економіки та становища кожної певної країни (таблиця 1.1).

Таким чином, під кредитом можна вважати економічні відносини між суб'єктами, які полягають у тому, що один з них передає в тимчасове користування вільні кошти, а інший зобов'язується їх повернути на умовах платності та добровільності.

Таблиця 1.1 - Визначення сутності «кредит» на думку різних науковців

Автор	Визначення
1	2
Щетинін А. І. [17, с. 98]	“кредит – це сукупність економічних відносин, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі вартості (майна або грошей) у позику на умовах повернення, терміновості й платності”
Коренюк П. І., Коренюк Л. В., Левандівський О. Т. [24, с. 254]	“кредит — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності”
Дзюблик О. В. [16, с. 395]	“кредит – це система економічних відносин, що відображає перерозподіл вартості на засадах повернення і сплати процентів”
Чайка Т. О. [50, с. 7]	“кредит - економічні відносини з приводу передачі грошових коштів у тимчасове користування за плату і на основі повернення”
Іванчук Н. В. [23, с. 130]	“кредит – це економічні відносини, що виникають між суб'єктами кредитної угоди (кредиторами і дебіторами), що полягають у переданні вільних коштів (вартості) у тимчасове користування на умовах повернення, платності, строковості, цільового характеру використання”
Аранчій В. І., Чумак В. Д., Бражник Л. В. [46, с. 158]	“кредит - фінансова операція, що полягає в наданні у тимчасове користування господарюючим суб'єктам матеріальних або грошових засобів на умовах повернення і платності”
Волкова В. В., Волкова Н. І. [11, с. 136]	“кредит – економічні відносини стосовно акумуляції та перерозподілу тимчасово вільної вартості в товарній і грошовій формі на умовах повернення, терміновості”

Товарне виробництво є загальноекономічною причиною виникнення та розвитку кредитних відносин. Основним принципом функціонування кредиту є рух вартості у сфері товарного обміну, коли існує часовий розрив між рухом товару та його вартістю, що дозволяє виокремити грошову форму власності від товарної. Фактор, який вплинув на появу на подальший розвиток поняття “кредит”, пов'язаний з необхідністю підтримувати постійний процес відтворення. Нині кредитні відносини зароджуються з будь-якою фінансовою операцією, де є присутня заборгованість хоч з однієї сторони учасників цих відносин. Специфічні причини виникнення кредитних відносин виникають через необхідність підтримання безперервності процесу відновлення (таблиця 1.2) [50, с. 17].

Завдяки залученню підприємствами кредитних ресурсів прискорюється рух грошових та матеріальних ресурсів, що сприяє підвищенню ефективності фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Підприємства виходять із загальної потреби, коли шукають кредитні кошти [46, с. 160].

Таблиця 1.2 – Причини виникнення кредитних відносин

Специфічні	Загальноекономічні
Відмінність між накопиченням грошових ресурсів та їх розходом у процесі здійснення діяльності підприємства	Виконання своїх функцій підприємствами за рахунок комерційного розрахунку
Сезонність у функціонуванні суб'єктів господарювання через особливості у діяльності	Товарне виробництво
Похибка у використанні оборотних активів від їх нормативного значення в процесі індивідуального обігу оборотних фондів підприємств	Рух вартості у сфері товарного обміну
Тимчасова потреба в грошових коштах в деяких суб'єктів господарювання	
Тимчасове вивільнення грошових ресурсів у деяких економічних суб'єктах	

Джерело: систематизовано автором на основі [17; 23; 24]

Розвиток ефективного підприємництва є життєво важливим для безперервного функціонування та постійного розвитку економіки будь-якої країни. Малі та середні підприємства є основою бізнесу в розвинених країнах світу, оскільки вони мають можливість швидко адаптуватися до нових умов ринку.

Мале та середнє підприємництво є основним фактором для функціонування економіки, а також джерелом матеріальних та духовних благ. Сектор малого підприємництва становить близько 62-80% ВВП у розвинених країнах. Мале підприємництво сприяє вирішенню багатьох соціальних проблем, створюючи здорову конкуренцію, яка призводить до виробництва високоякісних товарів та надання відмінних послуг. Тільки суб'єкти малого підприємництва можуть сприяти економічному зростанню та вирішувати проблеми в умовах дестабілізації економіки.

У 2012 році до Господарського кодексу України було внесено зміни Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні». Ці зміни стосувалися критеріїв, за якими підприємства вважаються великими, середніми та малими підприємствами. Цей документ встановлює правове визначення малого та середнього бізнесу на основі критеріїв зайнятості та обороту, тобто кількості працевлаштованих осіб

та загального доходу за рік (таблиця 1.3) [6, с. 94].

Таблиця 1.3 – Класифікація підприємств за критеріями діяльності в Україні

Показник	Мікро-підприємства	Малі підприємства	Середні підприємства	Великі підприємства
Кількість найманих працівників	≤ 10 працівників	≤ 50 працівників	Усі підприємства, що не належать до категорії малих або великих підприємств	≥ 250 працівників
Річний дохід	≤ 2 млн євро	≤ 10 млн євро		≥ 50 млн євро

Джерело: систематизовано на основі [1; 6, с. 94]

Сьогодні основним законодавчим актом, який визначає засади державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва, є Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». У цьому акті зазначено, що «держава повинна надавати належну підтримку, яка включає фінансову, інформаційну, консультативну, а також у сфері інновацій, науки, промислового виробництва та експортної діяльності, у сфері підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва» [1].

Проблеми з розвитком суб'єктів МСБ включають нестачу власних фінансових ресурсів власників як для заснування підприємств, так і для нормального функціонування, а також нестабільність нормативно-правового забезпечення введення діяльності таких підприємств. Ці проблеми підвищують ризики інвесторів та кредиторів, що відображаються в ціні та якості продукції та наданих послуг. Розробка ефективного механізму кредитування МСБ може допомогти їм в успішному розвитку їх діяльності.

Кредитування дозволяє малим і середнім підприємствам бути конкурентоспроможними, що робить його одним з найважливіших частин функціонування цих підприємств, тому у розвинених ринкових економіках є

такі види кредитування для малого та середнього бізнесу є комерційний, банківський, лізинговий та державний (рисунок 1.1).

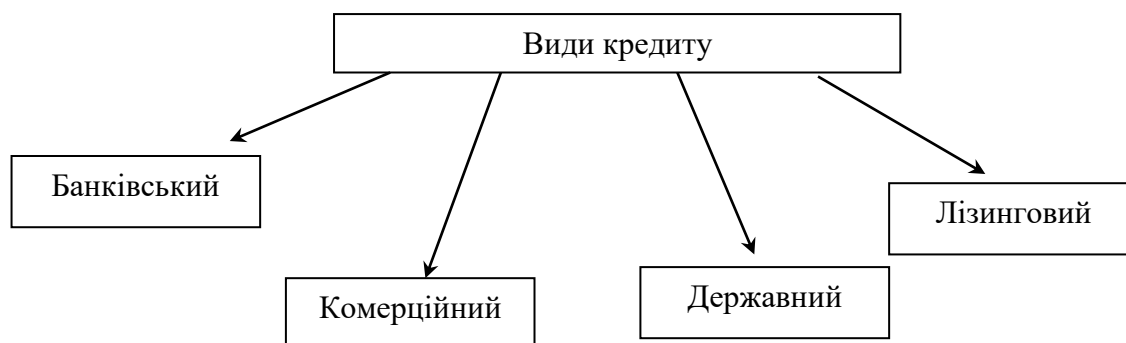

Рисунок 1.1 - Форми та види кредитів, що надаються суб'єктам малого та середнього бізнесу

Розглядаючи джерела фінансування суб'єктів малого та середнього бізнесу, можна виділити їхні переваги та недоліки (таблиця 1.4).

Одним із основних елементів економіки є банківські установи. Що стосується організації фінансових потоків, то банки є одним з найвагоміших компонентів економіки. Основна частина кредитних ресурсів країни концентрується саме в банках. Ці фінансові установи відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності економіки та забезпечуючи грошовий потенціал для функціонування економічної системи.

Банківське кредитування, яке є джерелом фінансових ресурсів, відіграє вагомую роль у забезпеченні відтворювальних механізмів в економіці держав. Це, у свою чергу, сприяє утворенню нових суб'єктів господарювання, створенню нових робочих місць, підтримці соціально-економічного розвитку. Зважаючи на ці фактори, банківське кредитування має бути важливою частиною процесу перерозподілу капіталу та важливою частиною економічного зростання та розвитку країни [14].

Основна форма кредиту, відома як банківський кредит, полягає в тому, що банк на підставі, виданої йому ліцензії, може виділяти кошти позичальнику

в тимчасове володіння шляхом виконання банківських кредитних операцій відповідно до умов, передбачених кредитним договором [19].

Таблиця 1.4 – Переваги та недоліки форм фінансування малого та середнього бізнесу

Форми фінансування	Переваги	Недоліки
1	2	3
Банківський кредит	Наявність таких банківських продуктів, які спеціально розроблялися для представників малого та середнього бізнесу	Достатньо високі відсоткові ставки, які ускладнюють процес повернення кредиту
	Можливість отримання велику кількість грошей	Виникнення труднощів у оформленні та отриманні кредиту
	Тривалий термін кредитування	Майже в усіх видах кредиту необхідна застава
Лізинг	Відсутність застави та поручителів	Виникає ризик того, що предмет лізингу може зазнати пошкодження
	Гарантує одержання обладнання без повної оплати вартості за нього	Можливе старіння предмета лізингу
	Витрати, пов'язані з придбанням обладнання, включаються в собівартість продукції лізингоотримувача, що дозволяє знизити базу оподаткування	Вагома частка першого платежу по лізингу, який може становити близько 30% загальної вартості придбаного майна
Державне фінансування	Відносно недороговартісний вид фінансування	Тривалий проміжок часу займає процес надання такого кредиту
Факторинг	Швидке отримання коштів позичальником	Невеликий обсяг факторингових продуктів, які призначені для малого та середнього бізнесу
	Передача дебіторської заборгованості	Висока вартість послуг

Джерело: систематизовано автором на основі [13, с. 294; 15; 32, с. 441]

Банки надають цей тип кредиту як рух позичкового капіталу на основних принципах банківського кредитування, таких як забезпеченості, цільового використання, платності, забезпеченості та поворотності. Особи, які потребують тимчасової фінансової допомоги, можуть отримати кредити в національній та іноземній валютах від банків. Це пов'язано з тим, що банку в ринковій економіці притаманна роль суб'єкта із основною метою надання кредитів. Він здійснює обіг грошових ресурсів на поворотній основі багато разів [23, с. 145].

Принципи банківського кредитування є основою кредитних відносин і забезпечують реалізацію сутності кредитних відносин. До основних принципів кредитування можна віднести такі: платності, повернення, строковості, цільового характеру, забезпеченості (таблиця 1.5). Проблеми з кредитуванням виникають через нехтування цими основними принципами.

Таблиця 1.5 – Основні принципи банківського кредитування

Принцип	Характеристика
Цільове призначення	Означає, що кредит буде використаний для досягнення цілей, які визначені в кредитній угоді. Цілі з'ясовуються на основі представлених позичальником або бізнес-планів, або проєктів, або контрактів. Крім того, передаючи кредит клієнту, банк повинен переконатися в тому, що цілі позики визначені в статуті компанії
Строковості	Виданий кредит має бути поверненим у визначений у кредитній угоді термін
Повернення	Кредит повинен повернутися кредитору в повній сумі
Платності	Позичальник виплачує річні відсотки від суми кредиту за можливість його використання. Кожен банк встановлює власну ставку відсотків, щоб компенсувати витрати банку на залучення кредитних ресурсів
Забезпеченості	Більшу частину кредитів банки надають під забезпечення. Це означає, що застава майна або майнових прав набуває роль носія гарантії повернення позики. Розмір позики під заставу становить відсоток від ринкової вартості застави на момент підписання кредитного договору. Більша сума застави, ніж сума кредиту, компенсує ризик втрати в результаті зміни ціни застави, тому вартість майна або майнових прав позичальника в обов'язковому порядку повинна бути не меншою за розмір кредиторської заборгованості

Джерело: систематизовано автором на основі [28, с. 55; 38]

Банківському кредит, як й будь-якому виду кредитування, притаманні певні особливості. Основною з них є те, що для надання позичок клієнтам банк використовує ресурси інших компаній, яким ці кошти поки не потрібні. Він позичає кошти в одних суб'єктів, а потім використовує їх для надання кредитів юридичним та фізичним особам. Таким чином, грошові капітали, які вивільняються в одній галузі через банківський кредит спрямовуються в іншу. Банківський кредит також відрізняється тим, що він позичає кошти як капітал, а не просто як ресурси. Тому, позичальник повинен використати так ці ресурси, щоб отримати можливість не тільки повернути позичку, але й отримати прибуток, частину якого слід використати для сплати позичкового відсотка [23,

с. 145].

Банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку виділити певну кількість грошових коштів, гарантію, право вимоги або продовження терміну погашення боргу в обмін на зобов'язання позичальника повернути заборговану суму, а також сплати відсотків й інших зборів з такої суми.

Банківські кредити можна класифікувати за багатьма характеристиками (таблиця А.1, додаток А).

Отже, розвиток малого та середнього бізнесу вирішує низку соціальних, економічних, науково-технічних проблем, а також відіграє важливу роль у підтримці стабільності економіки країни. Тим не менш, нестача доступних джерел фінансування, серед яких вагоме значення належить банківському кредитуванню, гальмує розвиток таких підприємств. Тому, кредит є необхідною формою кругообігу як виробничих фондів, так і фондів обігу, він сприяє покращенню діяльності бізнесу. За допомогою кредиту відбувається безперервний процес обігу, що сприяє виробництву та реалізації товарів. Кредитні відносини полегшують швидше залучення коштів у оборот підприємства за рахунок скорочення часу при закупівлі сировини, матеріалів та ін. Завдяки своїм стимулюючим властивостям кредит може прискорити відтворювальний процес. Необхідність повернення взятих у тимчасове користування коштів змушує компанію збільшити продуктивність, що прискорює процес відтворення.

1.2 Методи оцінки кредитоспроможності суб'єктів малого та середнього бізнесу

У сучасному світі фінансовий сектор, у тому числі банківські установи, є необхідною інфраструктурою, яка сприяє швидкому розвитку ринкової

економіки. Кредитні відносини є важливою частиною підвищення продуктивності малих та середніх підприємств з моменту переходу до нових умов господарювання. У процесі своєї роботи вони можуть опинитися в такій ситуації, коли вони не мають достатньо грошей для задоволення свої потреб, що призводить до залучення кредитних коштів цими підприємствами.

У ринковій економіці підприємства періодично потребують використання залучення кредитних коштів. Використання кредитних ресурсів для стабілізації фінансового стану є звичайною практикою в таких економічних умовах. У процесі надання кредиту фінансові установи перевіряють фінансовий стан позичальника різними методами та прийомами, але навіть правильна оцінка не знижує ризик неповернення кредиту до мінімального відсотка.

Складні події в економіці та банківській системі України стали фактором, який призвів до зниження платоспроможності підприємств та збільшення відсотка проблемної заборгованості за кредитами. За таких обставин проведення оцінки кредитоспроможності позичальників, щоб підвищити її достовірність та надійність, є дуже важливим для кредитної установи, оскільки це дозволяє приймати їй обґрунтовані та зважені рішення щодо надання кредитів. Це означає, що необхідно ретельно вивчити поточні методи оцінювання кредитоспроможності позичальників та їх використання. Це пов'язано з поточним кризовим станом економіки та фінансового ринку, а також необхідності регулювання інтересів двох сторін - кредитора та позичальника - щодо максимальної ефективності побудови кредитних відносин між ними. Таким чином, кредитоспроможність позичальника є одним з головних критеріїв оцінки доцільності встановлення кредитних відносин з клієнтами. Однак, значна частка проблемних кредитів у кредитних портфелях банків України показує, що методи оцінки кредитоспроможності позичальників є недосконалими. З цієї причини дослідження та вдосконалення існуючих методів оцінювання кредитоспроможності клієнтів банків стають все більш важливими. На даний момент не існує єдиного алгоритму, який може

визначити кредитоспроможність позичальника, оскільки кожна банківська установа застосовує власну стратегію, яка, на їх думку, є найефективнішою та враховує найбільшу кількість фінансових факторів.

Сучасна наукова література приділяє велику увагу питанню кредитоспроможності клієнтів. Існує багато трактувань цієї категорії, які свідчать про те, як це поняття розвивалося залежно від рівня розвитку економіки країни та середовища, в якому працюють кредитні установи (таблиця 1.6).

Таблиця 1.6 - Систематизація підходів до визначення поняття “кредитоспроможність позичальника”

Автор, джерело	Сутність
1	2
Гуменюк М. М., Перебиківська Т. І. [18, с. 727]	“кредитоспроможність – це спроможність підприємства, яке на даний час не має достатніх власних коштів для здійснення та розширення своєї фінансово-господарської діяльності, у визначені терміни та в повному обсязі розраховуватися за зобов’язаннями, які настануть у разі залучення підприємством кредитних ресурсів”.
Вдовенко Л. О. [7, с. 109]	“кредитоспроможність - спроможність позичальника в повному обсязі розраховуватися за своїми борговими зобов’язаннями виключно в грошовій формі в установлені кредитною угодою терміни”
Рудченко В. І. [39]	“кредитоспроможність охоплює такі сторони фінансового становища підприємства, як платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність, прибутковість, якість і вартість забезпечення, кредитна історія позичальника тощо”
Непочиренко А. В. [31]	“кредитоспроможність - фінансовий стан підприємства, за якого воно спроможне ефективно використовувати позикові кошти, а також вчасно повертати кредити”
Вовчак О., Меда Н. [10, с. 12]	“кредитоспроможність – здатність позичальника акумулювати грошові потоки, достатні для своєчасного погашення боргових зобов’язань відповідно до заздалегідь узгодженого графіка повернення кредитних коштів і сплати відсотків”
Стецюк П. А., Гудзь О. Є. [42, с. 112]	“кредитоспроможність – змога підприємства за конкретних умов залучити позиковий капітал та в повному обсязі й у визначені терміни розраховуватися за своїми борговими зобов’язаннями”
Погріщук Г. Б., Волощук Р. Є. [37, с. 198]	“кредитоспроможність - характеристика сукупності умов, що дозволяють кредитору надати кредит, а позичальнику виконати боргові зобов’язання відповідно до умов кредитного договору”
Стойко О. Я.[43]	“кредитоспроможність – це якісна оцінка позичальника, яку банк дає при розгляді питання про можливість і умови кредитування і яка дає змогу передбачити ймовірність своєчасного повернення позичок та їх ефективного використання”
Виговський В. Г. [9, с. 210]	“кредитоспроможність – спроможність позичальника розраховуватися за своїми борговими зобов’язаннями перед банком у повному обсязі та у визначений строк грошовими коштами, що генеруються підприємством”

Таким чином, кредитоспроможність малого та середнього бізнесу означає його здатність накопичувати достатньо коштів, щоб погасити борги вчасно відповідно до раніше узгодженого графіку погашення кредиту та сплати відсотків по ньому. Кредитоспроможність позичальника - суб'єкта малого та середнього бізнесу залежить від його фінансових операцій. Це показує, наскільки добре вони вміють керувати фінансами, ефективно комбінувати власні та позикові кошти. З іншого боку, кредитоспроможність суб'єкта господарювання залежить від кількох факторів. Це включає оцінку особистого доходу позичальника, загальний фінансовий стан та вартість майна та аналізу кредитної історії позичальника.

Загалом існуючі на даний момент підходи до оцінки кредитоспроможності малого та середнього бізнесу можна поділити на дві групи через те, що базові категорії використовувалися як теоретична основа для розробки методології дослідження. Перша група включає підходи, які дозволяють оцінити та спрогнозувати фінансовий стан позичальника та його грошові потоки. Друга група включає підходи, які дозволяють оцінити кредитоспроможність позичальника з точки зору основних принципів кредитування (поверненість, платність, строковість та цільовий характер) [40, с. 141].

Оцінка кредитоспроможності має проводитися згідно з чітко визначеною схемою. Щоб оцінити кредитоспроможність суб'єкта малого та середнього бізнесу, фінансова установа повинна мати чіткий алгоритм дій, необхідні умови для проведення поетапної оцінки. У сучасному світі фінансово-кредитні установи можуть використовувати широкий спектр методів оцінки кредитоспроможності малого та середнього бізнесу. Зазвичай використовують такі методи: “метод розрахунку фінансових коефіцієнтів; метод аналізу грошових потоків; метод аналізу ділового ризику; прогнозні методи оцінки кредитоспроможності (зокрема, модель Бівера, моделі прогнозування банкрутства), спрощені методи оцінки кредитоспроможності (зокрема модель

CART), рейтингові (бальні) моделі оцінки кредитоспроможності, комплексні моделі оцінки кредитоспроможності із застосуванням експертних методів («правило шести С», КАМПАРИ (CAMPARI), ПАРТС (PARTS), ПАРЗЕР (PARSER), Система 4FC, MEMO RISK), дискримінантні факторні моделі, кредитний скоринг “ (рисунок 1.2) [21, с. 51].

Сьогодні банки використовують власні методики оцінки кредитоспроможності позичальника, які розроблені відповідно до Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого Постановою Правління НБУ № 351 від 30.06.2016 р. [2].

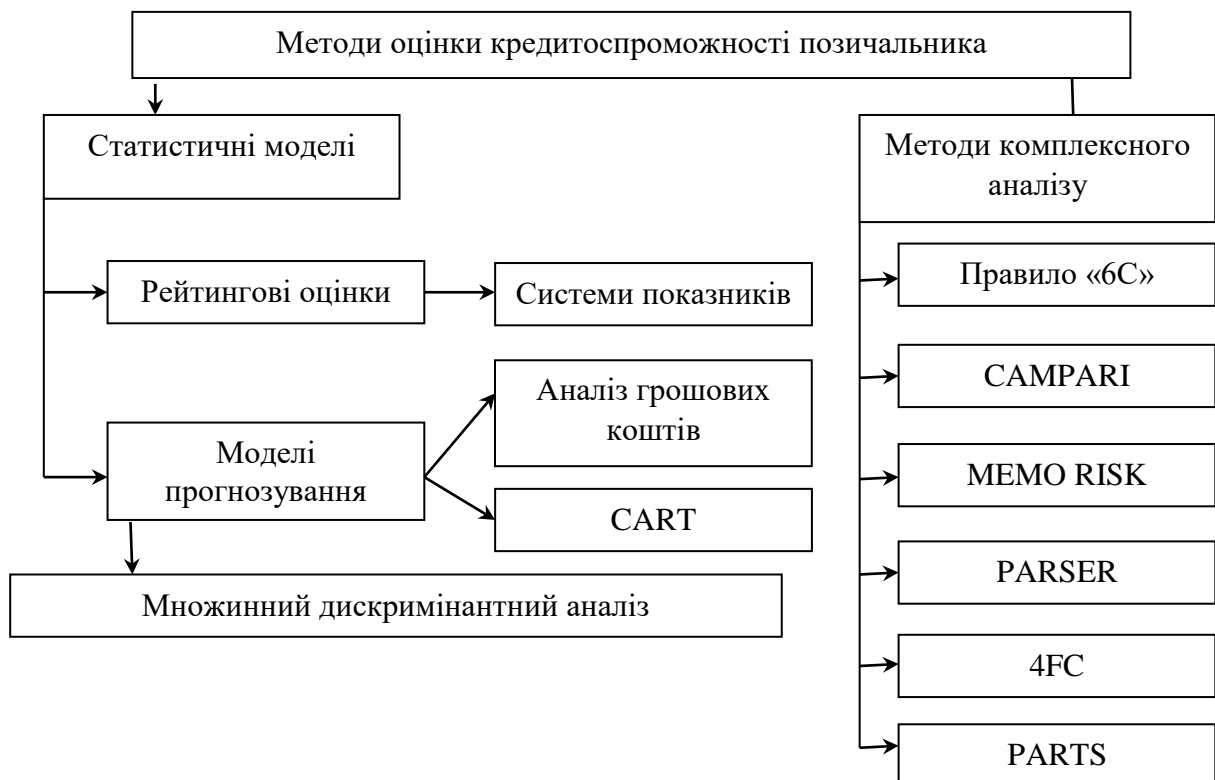

Рисунок 1.2 - Узагальнення методів оцінки кредитоспроможності малого та середнього бізнесу

Із застосуванням кожного методу в практиці з'ясовують їхні переваги та недоліки, але комплексне застосування може дати оптимальний результат для

кредитного рейтингу банку. Коефіцієнтний аналіз, статистичні та експертні методи є найбільш поширеними методами оцінки кредитоспроможності.

Згідно з рисунком можемо побачити, що методи оцінки кредитоспроможності позичальника поділяються на статистичні моделі та моделі комплексного аналізу. Статистичні моделі включають рейтингові та прогнозні. Прогнозні дозволяють послідовно розміщувати позичальників залежно від того, наскільки ймовірно, що вони збанкрутують, а рейтингові групують позичальників в залежності від їх класифікації на основі розрахованої групи фінансово-економічних показників.

За допомогою рейтингових моделей кредитні установи мають змогу прогнозувати терміни майбутніх платежів за кредитом, оцінювати ліквідність та реальність активів позичальника, а також визначити границі зменшення кількості прибутку, в яких здійснюється погашення кредиту. Рейтингові моделі є чудовими інструментами для оцінки кредитоспроможності, оскільки вони прості та здатні розрахувати ідеальне значення за частковими показниками та розподіляти позичальників за результатами. Крім того, рейтингові моделі використовують комплексний підхід до оцінки кредитоспроможності, який використовує показники, які характеризують суб'єктів малого та середнього бізнесу з різного боку їхньої діяльності.

Для оцінки якості майбутніх позичальників застосовуються прогнозні моделі, які отримуються за рахунок статистичних методів. Дискримінантна функція (Z) множинного дискримінантного аналізу враховує коефіцієнти регресії та елементи, які описують фінансовий стан позичальника.

Коефіцієнти регресії визначаються за допомогою вибірки збанкрутілих підприємств. Якщо Z -оцінка підприємства ближче до середньої фірми, то це свідчить про те, що за умови погіршення фінансового становища даного підприємства, у майбутньому воно зазнає банкрутство. Проблема полягає в тому, що важко знайти в один момент необхідну кількість підприємств, які

збанкрутували в одній галузі, щоб мати дані для розрахунку коефіцієнта регресії [44, с. 823].

Коли ми спостерігаємо за розвитком сучасних методів та підходів до оцінки кредитоспроможності підприємств, які часто застосовуються у вітчизняній та зарубіжній практиці, можна сказати, що кожен з методів має свої як негативні, так і позитивні сторони, які, у свою чергу, сприяють проблематичності цієї оцінки (таблиця Б.1, додаток Б).

Отже, оцінка кредитного ризику включає оцінку кредитоспроможності малого та середнього бізнесу, тобто їхньої здатності генерувати достатню кількість грошових ресурсів для погашення кредиту у відповідно зазначений термін повернення суми взятих коштів та сплати відсотків за можливість користування даними ресурсами. Кожен метод оцінки кредитоспроможності має свої позитивні та негативні сторони, тому кожна фінансова установа на практиці має вирішити який метод вони будуть застосовувати у своїй діяльності.

2 Аналітико-методичні аспекти функціонування ринку кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу

2.1 Аналіз сучасного стану кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу та оцінка господарсько-фінансової діяльності АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки

Найважливішим компонентом фінансової галузі в Україні є банківський сектор. Уряд і Національний банк України формують такі умови, які потрібні для формування конкурентоспроможного і високорозвиненого банківського сектору, який пропонує відмінне банківське обслуговування фізичним особам та суб'єктам господарювання й відповідає інтересам національної економіки.

Банківська система України пережила значні потрясіння від перших днів повномасштабного вторгнення росії, але все ж змогла адаптуватися до нових складних умов функціонування. Банківські установи продовжують працювати та прагнуть дотримуватися всіх законодавчих нормативів Національного банку України та виконувати всі покладені зобов'язання.

Поява несприятливих ситуацій у банківській системі та на рівні держави зобов'язує покращувати методи управління пасивами й активами.

Загальновідомо, що формування та ефективне розміщення ресурсів є важливими компонентами банківської діяльності. Як наслідок, одним з найбільш основних напрямів аналізу діяльності банків є аналіз активів банківської установи.

Проведемо аналіз активів банківських установ України за 2021-2023 роки (таблиця В.1, додаток В) [41].

Проаналізувавши дані показники можна зробити висновок, що кредити та заборгованість клієнтів та цінні папери, які обліковуються за амортизованою

вартістю, займаються найбільшу частку в структурі запозичених ресурсів банків України – їх частка становить 23,35% та 26,96% відповідно.

У всьому розвиненому світі малий та середній бізнес є основою середнього класу та важливим фактором розвитку економіки. Малі та середні підприємства створюють робочі місця для громадян, а також сплачують податки й інші збори до бюджету. Він є потужним каталізатором прогресу в галузях економіки та створює здорове середовище для конкуренції. Доступність до фінансових ресурсів є важливою умовою для розвитку малих та середніх підприємств. Додаткові джерела фінансування, такі як банківський кредит, дозволяють їм успішно працювати та залучати кошти для інвестиційних проектів, які в майбутньому дозволять розширити діяльність бізнесу.

Співпраця бізнесу з кредитними установами є важливою частиною підтримки фінансової стабільності та зростання підприємств. Перші мають змогу отримати доступ до необхідних фінансових ресурсів та професійної підтримки, а банки мають можливість заробляти кошти, надаючи широкий спектр фінансових послуг. Однак, для банків кредитування малого та середнього бізнесу створює значні кредитні ризики. Серед головних причин виникнення таких ризиків є:

- небезпечність бізнесу – порівняно з більшими компаніями малі підприємства часто мають більший рівень нестабільності та ризику. Це може бути спричинено недосконалими бізнес-процесами, конкуренцією на ринку збуту продукції та фінансовою незабезпеченістю;

- макроекономічна чуттєвість - малі та середні підприємства більше схильні реагувати на зміни на ринку. Сучасні воєнні дії впливають на їх діяльність, коли в економіці відбуваються будь-які зміни, такі як спади, інфляція, зміни курсу валют та ін.;

- обмежена кредитна історія – для малих підприємств може бути проблематично представити довгострокову кредитну історію банківській установі, щоб показати їх надійність і кредитоспроможність;

- незабезпеченість – малий та середній бізнес може мати проблеми із забезпеченням кредиту, що робить їх більш ризиковими для кредиторів [51].

Банківське кредитування малого та середнього бізнесу за останні три роки зіткнулося з величезними викликами, які впливали на їхнє функціонування та розвиток, такими як COVID-19 й повномасштабну війну. Ці фактори спричинили таку ситуацію, щоб для безперервної діяльності ці підприємства були змушені звернутися до банківської установи за кредитними коштами, щоб мати змогу за кредитні ресурси покривати всі потреби в капіталі.

Для характеристики особливостей банківського кредитування малого та середнього бізнесу в Україні проведемо аналіз його динаміки (таблиця 2.1).

Відповідно до даних таблиці 2.1 можна зробити висновок, що за аналізований період кількість наданих кредитів МСБ знизилася близько на 2% - з 299838 млн грн у 2021 році до 294396 млн грн у 2023 році (рисунок 2.1).

Таблиця 2.1 – Динаміка кредитування малого та середнього бізнесу банків України за 2021-2023 роки

Період	Усього, млн.грн	у т.ч. за валютами		Суб'єкти середнього підприємництва			Суб'єкти малого підприємництва (крім мікропідприємництва)		
		Національна валюта	Іноземна валюта	усього	у тому числі		усього	у тому числі	
					Національна валюта	іноземна валюта		Національна валюта	іноземна валюта
2021	299838	190005	109743	213321	135335	77896	86517	54670	31847
2022	289967	202251	87716	208200	143244	64956	81767	59007	22760
2023	294396	204705	89691	217804	146148	71656	76592	58557	18035

Джерело: систематизовано автором на основі [41]

При залученні кредитних ресурсів малий та середній бізнес надає перевагу брати кредити в національній валюті - 2021 році частка наданих кредитів в національній валюті становила 63,4%, у 2022 році – 69,7%, у 2023 році – 69,5%. У той же час спостерігається тенденція до зниження суми кредитів, які надаються суб'єктам малого та середнього бізнесу в іноземній валюті.

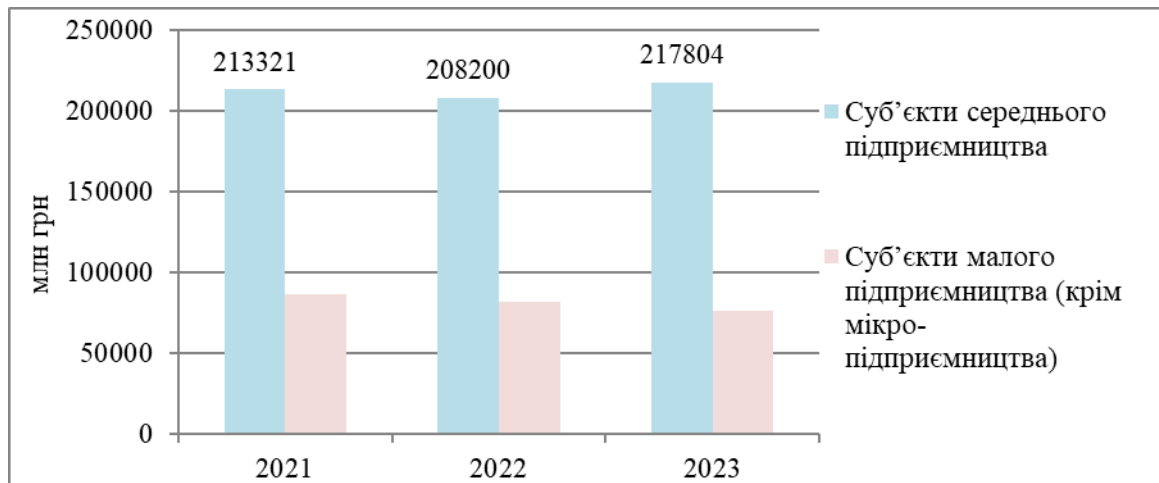

Рисунок 2.1 – Кількість наданих кредитів малому та середнього бізнесу банками України за 2021-2023 роки

Таке незначне зменшення кількості наданих кредитів пояснюється тим, що держава попри важкі умови, викликані повномасштабним вторгненням росії на територію України, всіма силами намагається надавати підтримку МСБ за рахунок державних програм підтримки підприємств, які частково компенсують відсоткову ставку та надають державні гарантії за кредитами. Сьогодні багато банків в Україні програми лояльності для кредитування малого та середнього бізнесу, які включають такі:

- програми мікрокредитування;
- проект доступу до довготермінового фінансування, який відбувається за підтримки Міжнародного банку реконструкції та розвитку;
- проект кредитування малого та середнього бізнесу та компаній із середнім рівнем капіталізації разом з Європейським інвестиційним банком;
- програма підтримки фінансування інвестиційних проектів МСБ за пріоритетними напрямками та ін. [6, с. 97].

Щоб здійснити повний аналіз стану кредитування малого та середнього бізнесу, також потрібно звернути увагу на процентні ставки за кредитами, оскільки вони відіграють вагомую роль для всіх учасників процесу кредитування – як для позичальника, так і для кредитора. Процентна ставка означає, скільки коштуватиме позичальнику користування залучених ресурсів. Вартість кредиту

буде зростати за рахунок високих процентних ставок, що означатиме стримування інвестиції й споживання, що, у свою чергу, негативно впливає на економічний розвиток, тому необхідно відслідкувати динаміку зміни процентних ставок за кредитом для малого та середнього бізнесу в Україні (таблиця 2.2).

З даних, наведених у таблиці 2.2, можемо зробити висновок, що процентні ставки за кредитами мали тенденцію до зростання як для малих, так і для середніх підприємств. У 2021 році для суб'єктів середнього підприємництва ставка складала 10,6%, а для суб'єктів малого підприємництва -13,0%. У 2022 році ставки зросли до 15,2% для середнього бізнесу та 14,7% для малого бізнесу, а в 2023 році вже становили 17,9% та 19,5% відповідно.

Таблиця 2.2 – Динаміка процентних ставок за кредитами наданих малому та середньому бізнесу в Україні за 2021-2023 роки

Період	Усього, млн.грн	у т.ч. за валютами		Суб'єкти середнього підприємництва			Суб'єкти малого підприємництва (крім мікро-підприємництва)		
		національна валюта	іноземна валюта	усього	у тому числі		усього	у тому числі	
					національна валюта	іноземна валюта		національна валюта	іноземна валюта
2021	8,9	9,7	4,1	10,6	11,3	5,3	13,0	13,9	6,0
2022	14,1	16,5	4,6	15,2	16,3	5,3	14,7	15,8	5,9
2023	17,2	19,4	6,4	17,9	20,1	6,5	19,5	20,8	6,5

Джерело: систематизовано автором на основі [41]

Загалом обсяг кредитів за останні 6 місяців 2023 рік поступово зростає. Попит і пропозиція кредитів зросли завдяки покращенню фінансового стану підприємств та активізації бізнесу. Державна програма «5-7-9%» продовжує стимулювати гривневе кредитування. Вона потребує значного перегляду, щоб зосередитися на підтримці малих та середніх підприємств й ефективному використанню бюджетних коштів [22].

Для отримання кредиту малі та середні підприємства зазвичай використовують такі послуги банків з кредитування, як овердрафт, факторинг,

терміновий кредит, операції репо з товарами, кредитна лінія та інвестиційне кредитування. Крім того, слід зазначити, що співпраця з банківськими установами з людьми, які беруть незначні кредити – особливо це стосується кредитування малого бізнесу – є низькорентабельною. Тому, у більшості випадків, банки надають перевагу кредитуванню корпоративних клієнтів [3, с. 78].

У період війни кредитування малого та середнього бізнесу залишається найважливішим фактором розвитку ринку банківського кредитування в Україні.

Протягом першого року повномасштабного вторгнення військові дії призвели до значного зниження виробництва й реалізації продукції. У 2022 році загальний обсяг ВВП в Україні скоротився на 28,8% порівняно з 2021 роком. Багато компаній припинили свою роботу або працюють з частковим завантаженням. У першу чергу це стосувалося тих районів, де відбувалися найбільші бойові зіткнення. Однак малий та середній бізнес поступово звикає до роботи в таких умовах. За результатами 2023 року валовий внутрішній продукт зріс на 5,3% порівняно з 2022 роком. За наведеної інформацією з Єдиного державного реєстру, за перший квартал 2024 року було відкрито понад 74 000 нових фізичних осіб-підприємців, що на 33,6% більше, ніж за 1 квартал 2023 року. Загалом за період воєнного стану кредитний портфель підприємств зменшився на 2,6 млрд грн. або на 0,33% у порівнянні з обсягом на 01.03.2022 р. й за результатами першого кварталу 2024 року склав близько 787,549 млрд грн. Із загальної частки кредитного портфелю, кредити суб'єктів середнього підприємництва становили 31,5%, суб'єктів малого бізнесу сформував 9,76% кредитного портфелю. Іншу частку наданих кредитів сформували кредити великим підприємствам та мікропідприємствам – 23,44% та 20,01% від загальної структури кредитного портфелю банків України [26].

Також за даними згрупованих балансових залишків банків, які публікуються щорічно Національним банком України, банки з державною

часткою є найактивнішими учасниками банківського кредитування суб'єктів господарювання. Станом на 01.04.2024 року питома вага їхнього кредитного портфелю становила 61,61% від загального обсягу кредитів юридичних осіб. Банки іноземних банківських груп займають друге місце з часткою в розмірі 20,5% від загального обсягу кредитів, а банки з приватним капіталом посідають третє місце з часткою в 17,89%.

За результатами 2023 року Національний банк України спостерігав збільшення числа кредитів для середніх підприємств як у національній, так і в іноземній валюті, у той же час, показники малого бізнесу показали від'ємну динаміку. Тому державна програма «5-7-9%» спрямована на підтримку малого та середнього бізнесу. У рамках цієї програми держава компенсує банкам ринкові відсоткові, а позики для позичальників оплачуються за вказаними відсотками залежно від конкретних обставин. Це стосується лише кредитів в національній валюті. Ця програма реалізується за допомогою Фонду розвитку підприємництва, який повідомляє, що у 2023 році сума наданих кредитів за рахунок цієї держпрограми становить близько 100 млрд грн. Відповідний портфель за 2023 рік зріс на 33 млрд – до 129,3 млрд грн. За 2023 рік найбільшу кількість кредитів по програмі «5-7-9%» видав АТ КБ «ПРИВАТБАНК» на суму 51,1 млрд грн. На другому місці розмістився АТ «Ощадбанк» з 32,8 млрд грн (рисунок 2.2) [25].

Впродовж повномасштабного вторгнення державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» залишається головним фактором для розвитку кредитування бізнесу в Україні. Кредити за цією програмою вже складають понад 40% чистого гривневого корпоративного портфеля. Банки, які брали участь у програмі, уклали близько 42 тисяч угод на суму близько 167 млрд грн у період з 24 лютого 2022 року по кінець 2023 року.

У 2022 році програма постійно розширювалася для допомоги підприємствам, які постраждали від війни. У результаті значно зросла кількість напрямів кредитування, і програма більше не зосереджена на підтримці саме

малих та середніх підприємств.

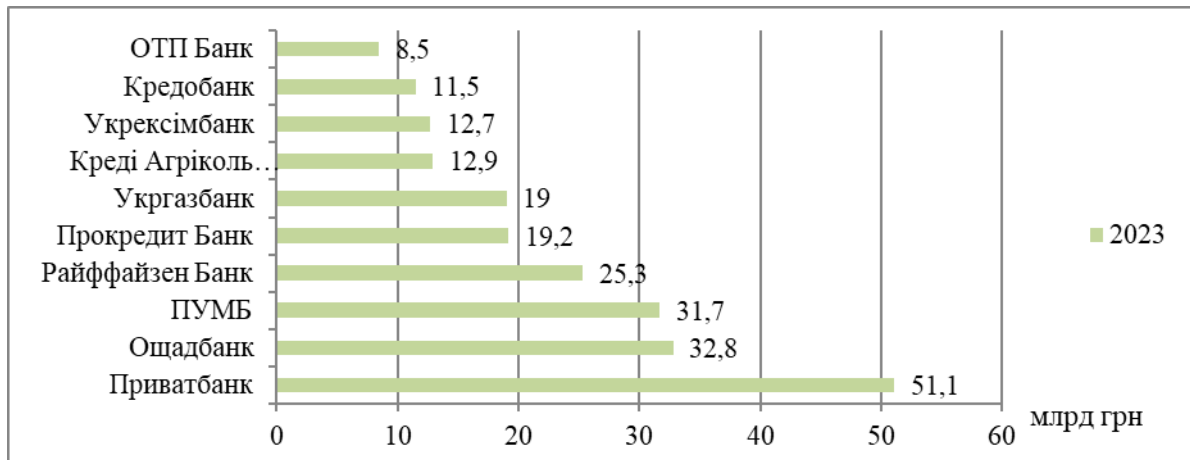

Рисунок 2.2 – Топ-10 банків за кредитами наданими за програмою «5-7-9%» станом на 01.01.2024 р.

У березні 2023 року всі кредити були поділені за двома напрямками: інвестиційні та обігові. Заборгованість за позиками на обігові кошти зросла, але заборгованість за інвестиційними кредитами залишалася незмінною. З іншого боку, пріоритетні напрями підтримки, такі як позики агровиробникам, окремим секторам переробної промисловості, кошти на відбудову знищеного обладнання, фінансування оборотного капіталу підприємств на постраждалих від війни територіях, мають змогу отримати нижчі ставки та більший обсяг позики. Потім знову було змінено список пріоритетних напрямів, наприклад, усім переробним підприємствам також можна отримати допомогу по цій програмі. Незважаючи на зміни в умовах програми, її галузева структура за 2023 рік практично не змінилася. Основними користувачами програми залишаються сільськогосподарські підприємства (49% портфеля програми), торговельні підприємства (26%) й промисловість (15%). У сільському господарстві 61% становить частка пільгових кредитів від усіх працюючих кредитів. Тим часом більшість фінансування надається малим та мікро агропідприємствам. За 2022 рік понад третину доходу галузі отримали сільськгоспвиробники з пільговими кредитами. Ця цифра є найвищою серед

усіх інших галузей, що свідчить про те, що цей сектор дуже залежить від програми. 85% схвалених кредитів мають найактивніші десять банків-учасників програми. У п'яти фінансових установах кількість пільгових кредитів перевищує третину кредитного портфеля.

Підсумовуючи, у найскладніший період повномасштабного вторгнення програма допомогла кредитуванню бізнесу. До неї був доступ максимально широким. Однак формат програми буде постійно змінюватися, пристосовуючи до змін в економіці. Зокрема, меморандум з Міжнародним валютним фондом передбачає оновлення програми. Увага має бути приділена підтримці малому та середньому бізнесу, яким складно отримати кредити через безпекові ризики [22].

Розробка різноманітних кредитних продуктів для різних сфер економіки й бізнесу є однією з ефективних стратегій стимулювання розвитку кредитування малих та середніх підприємств в Україні. Це дозволить цим суб'єктам господарювання отримати, на вигідних для них умов, кредитні кошти і що позитивно вплине на розвиток малого та середнього бізнесу (таблиця Г.1, додаток Г).

Незважаючи на воєнний стан, реальний сектор економіки за допомогою державних програм та банківському кредитуванню продовжує функціонувати в таких умовах. Державні програми кредитування є достатньо ефективним інструментом для підтримки роботи малого та середнього бізнесу в умовах повномасштабної війни.

На зміни в розвитку кредитної діяльності банків України дуже сильно вплинула війна. Такі фактори як зменшення кредитної активності, зростання кредитних ризиків вплинули на підвищення облікової ставки НБУ, яка, у свою чергу, мала вплив на вартість самого кредиту. Однак, незважаючи на всі негативні причини, уряд доклав усіх зусиль для того, щоб відновити національну економіку, для стабільного функціонування якої дуже вагомому роль відіграє ефективна діяльність малого та середнього бізнесу.

Загалом, основними рисами кредитування малого та середнього бізнесу в Україні є те, що в 2022 році спостерігається скорочення кількості наданих кредитів суб'єктам малого та середнього підприємництва порівняно з 2021 роком, проте в 2023 році можна побачити поступове відновлення кредитного портфелю банків України за рахунок збільшення кількості кредитів наданих середнього бізнесу, однак негативна тенденція залишається в обсягах кредитів наданих малому бізнесу й в 2023 році.

Нині малий та середній бізнес дуже потребує залучення кредитних ресурсів для забезпечення своєї діяльності, які навряд чи зможе банківська система повністю виділити за рахунок власних сил. Таким чином, дуже важливою є державна підтримка, яка залучає міжнародні інвестиції та міжнародні установи для надання грантових програм, для фінансування потреб малого та середнього бізнесу. Малі та середні підприємства роблять все можливе, щоб зменшити витрати на кредитування, тому всі міжнародні та грантові програми відіграють вагомую роль для клієнтів у такий непростий час для України. Участь у таких програмах дозволяє малому та середньому бізнесу знизити витрати на отримати фінансування на більш комфортних умовах.

За період воєнного стану програма «5-7-9%» була основною для всіх змін у програмах та кредитуванні малого та середнього бізнесу. У зв'язку з обставинами, які склалися в економіці країни, держава змінила умови програми та дозволила кредитування підприємств за компенсаційною ставкою. Ця державна програма повинна продовжувати працювати під час воєнного стану, змінюватися та надавати важливо необхідні можливості для підтримки функціонування малого та середнього бізнесу. У воєнний час саме державні банки активно працювали над видачею такого фінансування бізнесу. З моменту початку дії воєнного стану в Україні було видано 54 676 кредитів на загальну суму близько 218,6 млрд грн, з якої 111 млрд грн на 40 858 кредитних угод було видано державними банками України [30].

Уже понад тридцять років АБ «Укргазбанк» є надійною фінансовою

установою, який вважається одним з найважливіших банків України. Завдяки постійному обслуговуванню різних типів клієнтів, включаючи фізичних осіб, суб'єктів малого та середнього бізнесу, корпоративних клієнтів, він має важливе стратегічне значення для розвитку економіки країни. За кількістю активів АБ «Укргазбанк» входить до першої п'ятірки найбільших банків України. Міністерство фінансів України володіє часткою у розмірі 94,94% акціонерного капіталу банку.

Попри всі перешкоди, пов'язані з повномасштабним вторгненням росії на території України, АБ «Укргазбанк» показує стабільність, запроваджує розвиток діючих сервісів, надає кредитну підтримку бізнесу, пропонуючи такі програми, умови яких є доступними. Це такі програми як «5-7-9%», партнерські та міжнародні програми, і є одним з лідерів на ринку щодо кредитування державної іпотечної програми «ЄОселя».

АБ «Укргазбанк» є лідером у сфері сталого розвитку. З 2016 року він успішно розвиває напрям «зеленого» банкінгу, виділяючи кошти на фінансування проектів відновлювальної енергетики, енергоефективності та інших екологічних свідомих ініціатив, які сприяють стабільності клімату та створюють умови для того, щоб Україна стала енергетично незалежною країною.

Нагороди ЄБРР і Global Trade Review підтверджують лідерство АБ «Укргазбанк» на ринку торговельного фінансування. Банк, від перших днів повномасштабного вторгнення, спрямував торговельне фінансування саме на угоди критично важливого імпорту та експорту. Ці угоди є життєво важливими для забезпечення функціонування економіки. За 2023 рік Укргазбанк уклав 758 нових угод, що перевищує показник за 2022 рік на 227 угод. Сума нових угод становила 15,9 млрд грн [36].

На сучасному етапі розвитку банківської системи головним завданням є забезпечення стабільного функціонування та фінансової стійкості банків і банківської системи загалом. У результаті виникає проблема ефективного

управління активами та пасивами, що є одним з факторів, що визначають фінансову стійкість банків, тому особливе місце у діяльності всіх банківських установ та їх фінансових показників, у тому числі й АБ «Укргазбанк», належить активам (таблиця Д.1, додаток Д). Активи є важливою частиною банківських операцій і мають важливе значення для формування доходів банку.

Проаналізувавши таблицю, можна зробити такі висновки – активи АБ «Укргазбанк» у 2022 році збільшилися на 8373761 тис. грн або на 6,79%, і в 2023 році спостерігається тенденція до зростання кількості активів банку на 44221432 тис. грн або на 33,59% порівняно з 2022 роком.

Зростання загальної суми активів у 2023 році порівняно з попереднім звітним роком відбувалося за рахунок вагомого збільшення таких статей активів: «Грошові кошти та їх еквіваленти» - на 5698089 тис. грн або на 72,74%, «Цінні папери, які обліковуються за справедливою вартістю через інший сукупний дохід» - на 23640407 тис. грн або на 101,82%, «Цінні папери, які обліковуються за амортизованою вартістю» - на 16876369 тис. грн або на 240,64% та «Інші фінансові активи» - на 807264 тис. грн або на 107,54%. Порівняння за аналогічний період показало, що зниження активів відбулося по статтям «Кредити та заборгованість клієнтів» на 1426181 тис. грн або на 2,2%, «Дебіторська заборгованість щодо поточного податку на прибуток» - на 1620268 тис. грн або на 60,22% та «Фінансові активи, що обліковуються за справедливою вартістю через прибуток або збиток» - на 14940 тис. грн., що дорівнює зниження темпів приросту на 99,78%. Хоча в 2023 році і спостерігається скорочення кількості кредитів та заборгованості клієнтів, але ця складова є основною та найбільшою у формуванні активів цієї банківської установи.

У цілому можна стверджувати, що динаміка кількості активів відображає, як банк адаптується до економічної ситуації та приймає важливі стратегічні рішення, щоб мати змогу забезпечувати фінансовий розвиток і стійкість. Кредити відіграють важливу роль у формуванні активів в українській

банківській системі. Банк має на меті надати клієнтам доступ до коштів, необхідних для задоволення їхніх потреб та цілей. Динаміка кредитів та заборгованостей відображено на рисунку 2.3.

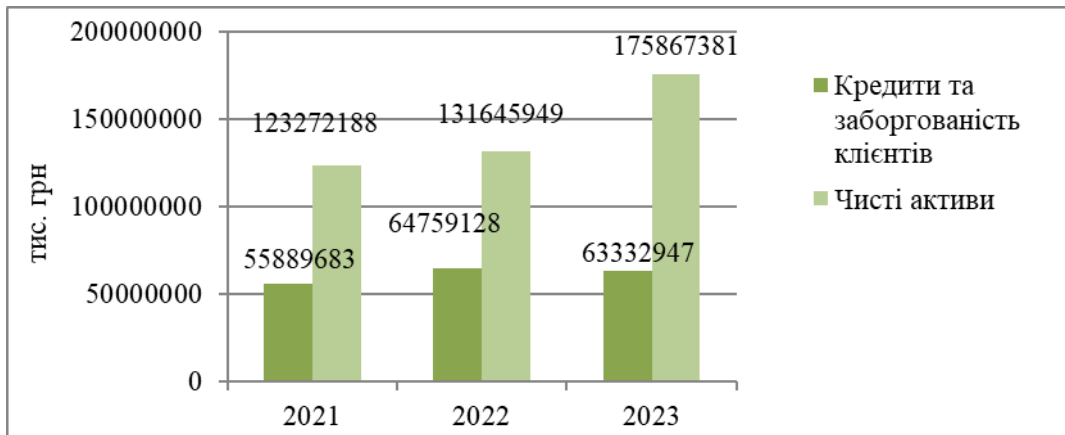

Рисунок 2.3 – Динаміка активів та кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки, тис. грн

Аналіз структури активів є важливою частиною розгляду фінансового стану банку, оскільки це дає можливість прослідкувати розподіл банківських ресурсів, фінансових зобов'язань і можливих ризиків. Динаміка зміни активів дає змогу зрозуміти, наскільки добре використовуються ресурси.

Аналізуючи динаміку пасивів АБ «Укргазбанк» у 2021-2023 роках можна побачити, що пасиви цього банку у 2022 році порівняно з 2021 роком зменшилися на 4714779 тис. грн. або на 40,54%, а в 2023 році порівняно з 2022 роком збільшилися на 4329529 тис. грн. або на 62,6% (таблиця Е.1, додаток Е).

Проаналізувавши дані таблиці можна зробити висновок, що у загальній структурі зобов'язань АБ «Укргазбанк» переважають кошти клієнтів, кошти банків та інші залучені кошти.

Загалом зростання зобов'язань банку відбулося за рахунок збільшення показника «Кошти клієнтів», який за аналізований період мав тенденцію лише до зростання – на 16038814 тис. грн або на 16,58% у 2022 році порівняно з 2021 роком та на 41324528 тис. грн або на 36,65% у 2023 році порівняно з 2022

роком. Також позитивна тенденція відображається у статті «Інші залучені кошти» - на 880122 тис. грн або на 35,12% у 2022 році відносно з 2021 роком та на 2194078 тис. грн. або на 64,8% у 2023 році порівняно з 2022 роком. Зниження спостерігається в таких показниках як «Кошти отримані від НБУ» - за аналізований період спостерігається скорочення на 3701010 тис. грн у 2022 році порівняно з 2021 роком, а вже в 2023 році сума дорівнювала 0 грн. Загалом зобов'язання мали тенденцію до зростання за 2021-2023 роки – у 2021 році цей показник складав 111641288 тис. грн, у 2022 році – 124729827 тис. грн, що на 11,72% більше за попередній звітний період, у 2023 році – 164621730 тис. грн, що на 31,98% більше за 2022 рік.

Зростання власного капіталу АБ «Укргазбанк» у 2022 році відбулося за рахунок статті «Резерви та інші фонди банку» - він зріс на 377101 тис. грн або на 63,84% порівняно з 2021 роком, однак у 2023 році показник не змінювався. Непокритий збиток у 2023 році зменшився до суми в розмірі 3602601 тис. грн. Загалом власний капітал мав таку динаміку – у 2022 році він сильно зменшився на 4714779 тис. грн або на 40,54% порівняно з 2021 роком, однак у 2023 році загальна сума власного капіталу збільшилася на 4329529 тис. грн або на 62,6% порівняно з аналогічний попереднім звітним періодом.

Фінансовий результат служить своєрідним показником успішності управління банком. Здатність банку отримувати прибуток безпосередньо пов'язана з його ефективністю, оскільки прибуток є кінцевою метою будь-якої банківської установи. Зростання прибутку має вирішальне значення для банку, оскільки воно створює основу для фінансування своєї діяльності, збільшення відтворення та задоволення зростаючих соціально-матеріальних потреб [45]. Таким чином, динаміку фінансового результату АБ «Укргазбанк» у 2021-2023 роках представлено на рисунку 2.4.

За даними рисунка можемо побачити, що в 2022 році банк був збитковим і становив 3861513 тис. грн порівняно з прибутком в 2021 році в розмірі 3771007 тис. грн. Ця ситуація може бути викликана через політичні й

економічні труднощі, які пов'язані з повномасштабним вторгненням. Однак вже в 2023 році чистий прибуток банку становив 1936425 тис. грн проти збитку в розмірі 3861513 тис. грн у 2022 році.

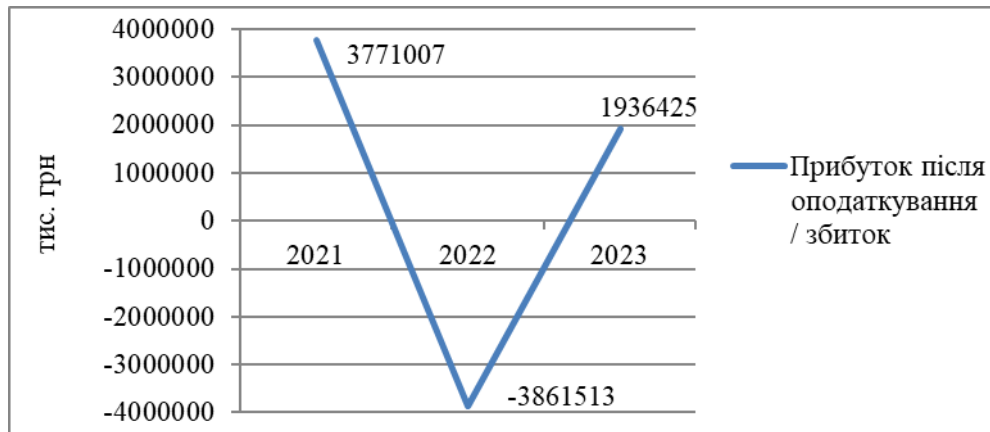

Рисунок 2.4 – Динаміка фінансового результату АБ «Укргазбанк» у 2021-2023 роках

Отже, як бачимо результати діяльності АБ «Укргазбанк» протягом 2021-2023 років під впливом достатньо негативних тенденцій у функціонуванні банківського ринку України є доволі стабільними, так у 2023 році порівняно з 2022 роком спостерігається зростання загальної суми активів, пасивів та фінансового результату банку.

2.2 Аналіз кредитування малого та середнього бізнесу та шляхи підвищення якості кредитного портфеля в АБ «Укргазбанк»

Головним фактором, від якого залежить успішна робота будь-якого банку, належить його кредитній діяльності. Мета кредитної діяльності полягає в тому, щоб залучити кошти юридичних та фізичних осіб і розмістити ці ресурси на кредитному ринку з дотриманням загальноприйнятих правил і

принципів. Розмір кредитного портфеля є основним критерієм, який показує, наскільки добре банк керує своєю кредитною діяльністю. Оскільки кредитні операції приносять значну дохідність, тому вони є життєво важливими для банківської системи. Рівень кредитного ризику значною мірою впливає на прибутковість банку через те, що структура й якість кредитного портфеля залежить від повного або часткового погашення наданих позик, що відображається на власному капіталі банку [12, с. 28]. Неправильне формування кредитного портфеля збільшує ризик кредитних операцій, що призводить до збитків і втрати залучених ресурсів. Організація банківського кредитування, належне забезпечення точної й оперативної інформації та створення системи управління кредитними операціями, яка характеризується своєю ефективністю та гнучкістю, є важливими для фінансової стійкості й стабільності банків на ринку.

Оскільки в АБ «Укргазбанк» є достатньо велика клієнтська база, які вже активно залучені в користування кредитними програмами, доцільно проаналізувати ситуацію з наданими кредитами (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3 – Динаміка кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» у розрізі суб'єктів кредитування за 2021-2023 роки

Показник	Роки			Абсолютне відхилення (+,-), тис. грн	
	2021, тис. грн	2022, тис. грн	2023, тис. грн	2022/2021	2023/2022
Корпоративні клієнти	46873919	61201988	58093443	+14328069	-3108545
Малі та середні підприємства	8387684	10781717	11012747	+2394033	+231030
Роздрібний бізнес	6511452	5709448	6759984	-802004	+1050536
Усього	61773055	77693153	75866174	+15920098	-1826979

Джерело: систематизовано автором на основі [47; 48]

Проаналізувавши дані таблиці 2.3 можна зробити висновок, що найбільший обсяг кредитного портфеля банку був у 2022 році та становив 77693153 тис. грн порівняно з 61773055 тис. грн у 2021 році та 75866174 тис.

грн у 2023 році. У 2023 році скорочення кредитного портфеля відбулося через зменшення обсягу кредитів наданих корпоративним клієнтам на 3108545 тис. грн відповідно до попереднього звітного періоду. У кредитів наданих малому та середньому бізнесу за аналізований період спостерігається лише позитивна тенденція – у 2021 році кількість таких кредитів становила 8387684 тис. грн, у 2022 році вони зросли на 2394033 тис. грн, а у 2023 році ще збільшилися на 231030 тис. грн і склали 11012747 тис. грн. Що стосується роздрібного бізнесу, то можна побачити непостійну тенденцію: у 2022 році їхня сума зменшилася на 802004 тис. грн порівняно з 2021 роком, однак вже в 2023 році вони зросли на 1050536 тис. грн відповідно з 2022 роком (рисунок 2.5).

Також можна відобразити, що за 2021-2023 роки структура кредитного портфелю в розрізі суб'єктів господарювання зазнавала незначних змін.

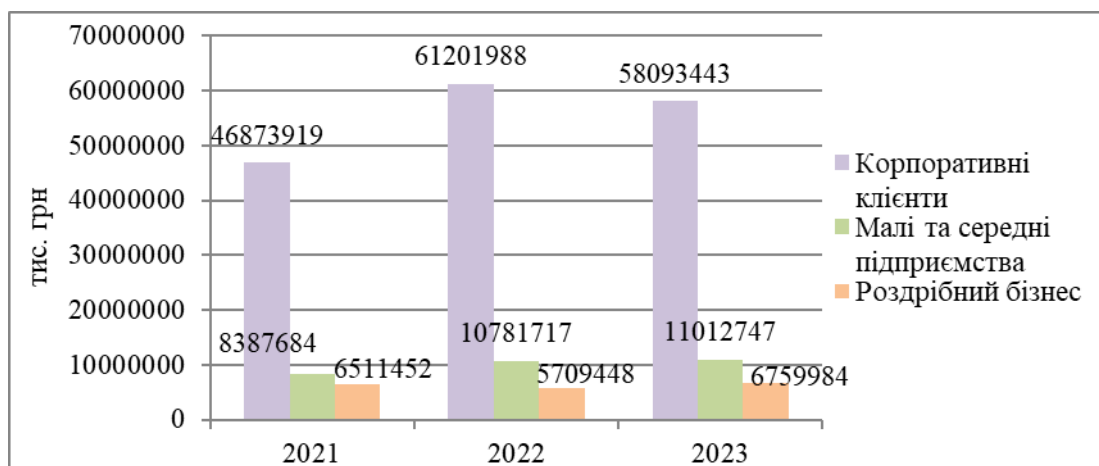

Рисунок 2.5 – Динаміка кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» у розрізі суб'єктів господарювання за 2021-2023 роки

Частка кредитів наданих корпоративним клієнтам коливається у діапазоні від 75-78% від загальної кількості наданих кредитів. У межах одного відсотка зазнали коливання частки кредитів наданих малому та середньому бізнесу. Частка кредитів, які були виділені роздрібному бізнесу, змінювалася так: у 2021 році вона становила найбільше значення у розмірі 10,54% від загальної частки, у 2022 році – 7,35%, а в 2023 році зросла до позначки 8,91% (рисунок 2.6).

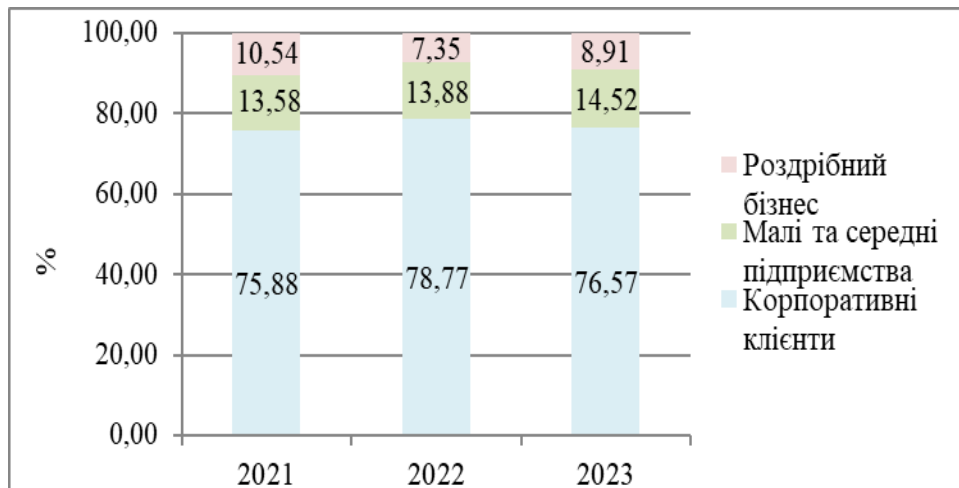

Рисунок 2.6 – Частка наданих кредитів у розрізі суб’єктів господарювання АБ «Укргазбанк» протягом 2021-2023 років

Також проведемо аналіз наданих кредитів в розрізі видів валют для суб’єктів господарювання за 2021-2023 роки (таблиця 2.4).

За результатами аналізу таблиці 2.4 можна стверджувати, що в кредитному портфелі переважають кредити видані в національній валюті. Також у 2022 році можна побачити, що кредити в національній та іноземній валютах по всіх типах юридичних осіб АБ «Укргазбанк» виріс порівняно з 2021 роком за винятком кредитів в національній валюті для фізичних осіб, який зменшився на 954844 тис. грн. У 2023 році спостерігається такі зміни у формуванні кредитного портфелю: кредити надані державним підприємствам та муніципалітетам як в національній, так і в іноземній валютах зазнали скорочення на 407645 тис. грн та 661665 тис. грн відповідно. Зменшення частки кредитів наданих корпоративним клієнтам відбулося через зменшення кредитів в національній валюті на 2350855 тис. грн. У кредитів, які виділені для МСБ, спостерігається позитивна тенденція – у 2023 році їхня загальна кількість зросла на 218510 тис. грн, що відбулося завдяки зростанню кредитів в національній валюті на 155049 тис. грн та кредитів в іноземній валюті на 63371 тис. грн. Щодо кредитів фізичних осіб, то тут спостерігається зростання кредитів в національній валюті, однак скорочення в іноземній.

Таблиця 2.4 – Динаміка кредитування АБ «Укргазбанк» у розрізі видів валют за 2021-2023 роки

Показник	Сума на кінець року, тис. грн			Абсолютне відхилення (+,-), тис. грн	
	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2022/2021	2023/2022
1	2	3	4	5	6
Державні підприємства та муніципалітети	14680512	17989084	16919774	+3308572	-1069310
В іноземній валюті	6721318	7411800	7004155	+690482	-407645
В національній валюті	7959194	10577284	9915619	+2618090	-661665
Корпоративні клієнти	32199278	43212904	41186189	+11013626	-2026715
В іноземній валюті	22065312	22670968	22995108	+605656	+324140
В національній валюті	10133966	20541936	18191081	+10407970	-2350855
Малі, середні та мікро підприємства	8381813	10781717	11000227	+2399904	+218510
В іноземній валюті	1884277	2168102	2231473	+283825	+63371
В національній валюті	6497546	8613705	8768754	+2116159	+155049
Роздрібний бізнес	6511452	5709448	6759984	-802004	+1050536
В іноземній валюті	1213509	1366349	1305141	+152840	-61208
В національній валюті	5297943	4343099	5454843	-954844	+1111744
Усього	61773055	77693153	75866174	+15920098	-1826979

Джерело: систематизовано автором на основі [47; 48]

Також проаналізуємо динаміку кредитів за терміном АБ «Укргазбанк» у 2021-2023 роки (таблиця Ж.1, додаток Ж).

За даними таблиці можемо стверджувати, що у 2021 році більша частина виданих кредитів за терміном перевищує один рік. Найбільша різниця між кредитами терміном до одного року та терміном понад один рік спостерігається в роздрібного бізнесу – питома вага кредитів терміном понад один рік становила 76% і кредитів терміном до одного року склала 24%. Таку відмінність також можна побачити у кредитах наданих МСБ – питома вага кредитів терміном до одного року – 35,45% і терміном понад один рік – 64,55%. По іншим суб'єктам господарювання спостерігається приблизно однакова питома вага по кредитах. У 2022-2023 роках спостерігається ситуація, що серед

всіх типів юридичних осіб, питома вага кредитів до одного року стала досить значно переважати питому вагу кредитів понад один рік.

Отже, можна стверджувати, що більшість кредитів у період повномасштабного вторгнення мають термін дії до одного року. Банки намагаються використовувати ефективну кредитну політику, щоб зменшити кредитний ризик за такими кредитами. Для цього вони проводять ретельний аналіз перед видачею кредиту та під час його обслуговування, надавати, які співставні з платоспроможністю позичальника, а також вимагають забезпечення.

Здійснення аналізу кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» за галузями економіки дає змогу банку збільшувати ефективність кредитного портфеля через його диверсифікацію (таблиця К.1, додаток К).

За даними таблиці можемо стверджувати, що найбільшу питому вагу в кредитному портфелі за галузями економіки АБ «Укргазбанк» за 2023 рік займають кредити надані в галузі енергетики, видобування, торгівлі газом та паливом, сільське господарство й харчова промисловість та у сфері торгівлі. Частка кредитів наданих в ці галузі економіки за аналізований період постійно зростала: на електроенергетика було направлено в 2021 році 15,99%, у 2022 році – 14,12%, у 2023 році – 16,03%. У сферу сільського господарства та харчової промисловості: у 2021 році – 8,77%, у 2022 році спостерігається зростання до 14,88%, у 2023 році – 15,89%. У сферу торгівлі було видано у 2021 році 8,56% від загальної частки кредитного портфеля, у 2022 році – 13,31%, у 2023 році – 14,14%. На видобування, торгівлю газом та паливом було спрямовано у 2021 році 15,57%, у 2022 році – 17,27%, у 2023 році – 15,46%.

При розгляді кредитування малого та середнього бізнесу банкам важливо враховувати переваги та недоліки (таблиця Л.1, Додаток Л).

Банківська система сприяє економічному розвитку країни завдяки здійсненню кредитної діяльності банківськими установами. Важливо, щоб банки створювали якісну та ефективну кредитну політику, що дозволить

підтримувати фінансові показники банківської системи на належному рівні, оперативно реагувати на будь-які зміни на кредитному ринку та зміцнювати фінансову стійкість [8, с. 74].

Банківські установи можуть змінювати свою кредитну політику та структуру кредитного портфеля за допомогою оцінки та аналізу структури кредитного портфеля, що визначає ступінь його дохідності та ризику. Неможливо досягти стратегічних цілей кредитної політики банку без належного управління кредитним ризиком і забезпечення якості кредитного портфеля.

Уся банківська система й АБ «Укргазбанк» вже другий рік поспіль долають виклики повномасштабної війни. АБ «Укргазбанк», незважаючи на війну, продовжує ефективно функціонувати задля забезпечення потреб своїх клієнтів, кредитування бізнесу та допомагати армії. Банк ні на день не припиняв кредитувати реальний сектор економіки. Він забезпечував необхідною фінансовою підтримкою стратегічні галузі економіки та підприємства критичної інфраструктури, що було головним завданням роботи банку в 2023 році в ініціативі з державою та міжнародними організаціями (Таблиця М.1, додаток М) [36].

У цьому ж році АБ «Укргазбанк» взяв участь у розробленні та став партнером дуже важливої та унікальної програми для України домовленості з пулом міжнародних страхових компаній по страхуванню суден у Чорному морі, якою був розроблений спеціальний механізм із страхування морських суден.

На сьогодні найбільш популярною серед клієнтів є державна програма кредитування «Доступні кредити 5-7-9%». АБ «Укргазбанк» є одним з лідерів у кредитуванні за цією програмою. Від початку дії державної програми до кінця 2023 року банку вдалося видати майже 16 963 млн грн та зараз він займає третє місце за кількістю виданих кредитів по інвестиційному напрямку програми [47].

У рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» АБ

«Укргазбанк» запустив програму кредитування без застави з кінця вересня 2023 року. Основною метою програми є підтримка та розвиток мікробізнесу в Україні, тобто приватних підприємців. Підприємці можуть отримати кредит без застави під ставку 15% річних завдяки механізму здешевлення кредитів. Банк приймає рішення щодо цих кредитів протягом одного дня. Фізичні особи-підприємці можуть отримати кредити до 1 млн грн за умовами нової кредитної програми на поповнення обігових коштів, наприклад, на придбання товарів і сировини, строком на 1-2 роки. Кредитні кошти зараховуються на віртуальну картку для зручності клієнтів за допомогою якої вони можуть одразу скористатися для розрахунків у магазинах або в Інтернеті [20].

Загальна частка АБ «Укргазбанк» в активах банківської системи України станом на початок 2024 року склала 6,0%. Кредитний портфель клієнтів банківської системи станом за той самий період становив близько 688,4 млрд грн, а частка досліджуваного банку в кредитному портфелі банків України складає 9,2%.

Кредитування відіграє важливу роль у банківській діяльності, тому вдосконалення й ефективне управління кредитним портфелем є основними завданнями банків, тому найвагомішим критерієм ефективності кредитного процесу є якість кредитного портфеля. Якість кредитного портфеля - це те, як він побудований, щоб забезпечити максимальну прибутковість при мінімальному рівні ризику та ліквідності балансу.

Якісно створений кредитний портфель задовольняє інтереси акціонерів та дозволяє банку виконувати свої зобов'язання щодо позичальників та кредиторів. З іншого боку, погано сформований кредитний портфель є наслідком значних негативних причин, які мають великий вплив на діяльність самих банківських установ і на функціонування банківської системи в Україні. Неконтрольоване зростання проблемних кредитів у кредитних портфелях банків призводить до:

- зниження кредитної діяльності;

- втрати капіталу;
- витрат, які пов'язані з управлінням проблемними кредитами;
- недостатньо якісна оцінка фінансового стану позичальника призводить до зниження кредитної діяльності;
- є ризик втрати ресурсів – як самого тіла кредиту та відсотків за ним [49, с. 56].

Якість кредитного портфеля саме визначається, перш за все, кількістю непрацюючих кредитів у загальному кредитному портфелі банків. В АБ «Укргазбанк» можемо спостерігати, що в 2022 році частка непрацюючих зросла майже втричі порівняно з 2021 роком – з 10,3% у 2021 році до 28,2% у 2022 році. У 2023 році далі можемо побачити тенденцію до зростання частки непрацюючих кредитів – до 31,7% у загальній структурі кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» (рисунок 2.7).

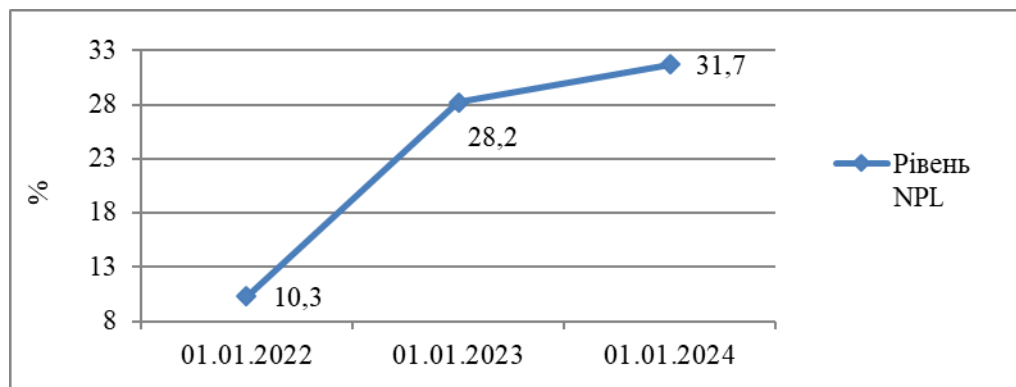

Рисунок 2.7 – Динаміка частки непрацюючих кредитів у загальному кредитному портфелі АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки

Така зростаюча тенденція частки непрацюючих кредитів виникла, оскільки це цілком очікувано в умовах війни. Через війну активи та заставне майно може зазнати пошкодження й руйнування, погіршується рівень доходів позичальників і, відповідно, знижується їхня платоспроможність, а це, у свою чергу, знижує якість кредитного портфеля всіх без винятку банків України і призводить до зростання відрахувань у резерви. Зважаючи на такі обставини,

АБ «Укргазбанк» повинен розробити таку концепцію покращення кредитної політики банку в умовах воєнного стану задля зниження рівня непрацюючих кредитів у структурі кредитного портфеля.

З метою підвищення кредитної діяльності АБ «Укргазбанк» можна запропонувати такі шляхи підвищення якості кредитного портфеля:

- зосередитися на запровадженні нових кредитних програм й інноваційних проектів, які стануть набагато більш функціональні для використання малими та середніми підприємствами;
- постійний моніторинг кредитного портфеля задля пошуку потенційних проблемних кредитів;
- встановлення обґрунтованих ставок по кредиту для забезпечення подальшої можливості погашення суб'єктами господарювання тіла кредиту та відсотків за ним;
- пропонування реструктуризації клієнтських боргів, щоб зменшити їхнє фінансове навантаження;
- проводити оцінку щодо перспективи накопичення ресурсної бази банківської установи;
- проводити постійний моніторинг кваліфікації банківських працівників та запровадження курсів для підвищення якості їхньої роботи;

Після проведення аналізу кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки можна стверджувати, що війна вплинула на формування кредитного портфеля банку, тому варто запропонувати шляхи, які дозволять покращити якість кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» (таблиця Н.1, додаток Н).

У період воєнного стану та економічної нестабільності кредитування малого та середнього бізнесу продовжує бути основним фактором розвитку банківського кредитування. За період повномасштабного вторгнення програма «Доступні кредити 5-7-9%» була головним драйвером зростання кредитування малих та середніх підприємств. Однак для приросту кредитного портфеля, АБ «Укргазбанк» повинен постійно вдосконалювати та запроваджувати нові

кредитні програми. Нині дуже важливо, щоб також розроблялися програми для найбільш вагомих гілок економіки - об'єктів енергоінфраструктури, оборонних підприємств та бізнесу, який знаходиться на деокупованій території та території, яка близько знаходиться до зони бойових зіткнень (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5 – Рекомендації щодо впровадження нових кредитних програм в АБ «Укргазбанк»

Основні умови	Характеристика
1	2
Умови погашення кредиту	Оскільки розвиток суб'єктів енергоінфраструктури, оборонного комплексу та підприємств на деокупованих або наближених до зони бойових зіткнень територіях є важливим, тому важливо надати їм можливість відстрочки основних платежів на перші 3-6 місяців. Також важливо для таких підприємств запровадити гнучкі графіки погашення (ануїтетний або диференційований платіж)
Термін кредитування та забезпечення	Гнучкі терміни кредитування від 1 до 10 років в залежності від мети кредиту, особлива увага буде приділена саме довгостроковим кредитам для інвестицій в інфраструктуру при умові обов'язкового страхування різного виду майна для застави від військового ризику. Банк матиме можливість брати в заставу страхове покриття для майна, яке надаватимуть страхові компанії, при виділенні кредитних ресурсів. Малий та середній бізнес матиме змогу залучити додаткове фінансування, зменшити ризики реалізації інвестиційних проектів та скоротити ризики втрати або пошкодження майна через військові дії. Така програма дозволить малим та середнім підприємствам застрахувати свої основні засоби від наслідків воєнних дій.
Державна підтримка	Уряду важливо запровадити такі програми, які будуть покликані забезпечити фінансовими ресурсами відновлення енергоінфраструктури та підвищення обороноздатності держави. Держава, разом з міжнародними організаціями, можуть виділяти субсидії для зниження процентних ставок за кредитами або для компенсації частини витрат на кредитування. Держава може надавати гарантії за кредитами, що видаються банками, для зниження ризиків для них. Уряд може також запровадити податкові канікули або знижені ставки податків для бізнесу, що інвестує в стратегічні галузі економіки або працює на деокупованих територіях. Уся ця фінансова підтримка буде стимулювати кредитування підприємств цих секторів.
Специфічні умови для різних секторів	Енергоінфраструктура: - довгострокові кредити з відстрочкою платежів; - додаткові субсидії на впровадження інноваційних технологій. Оборонна промисловість: - спеціальні умови для проектів з високим рівнем секретності; - підтримка проектів з високим рівнем національної важливості. Бізнес на деокупованих територіях: - максимальна підтримка у вигляді грантів та субсидій; - спрощені умови отримання кредитів та мінімальні вимоги до забезпечення.

Впровадження нових банківських кредитних продуктів для основних галузей економіки України може принести низку переваг для АБ «Укргазбанк»:

- залучення нових клієнтів з ключових галузей, що мають стратегічне

значення для економіки;

- підвищення довіри та лояльності серед існуючих клієнтів завдяки пропозиції спеціалізованих продуктів;

- зниження ризиків завдяки державним гарантіям та субсидіям;

- зростання обсягів кредитного портфеля завдяки збільшенню виданих кредитів;

- підвищення репутації банку як соціально відповідальної установи, що підтримує національні пріоритети та розвиток економіки;

- підвищення стійкості банку до економічних коливань завдяки залученню різних галузей.

Запровадження нових кредитних продуктів для зазначених галузей дозволяє банкам не лише покращити показники діяльності, але й сприяти загальному економічному розвитку країни, підвищенню її конкурентоспроможності та стійкості до зовнішніх викликів.

Висновки

Розвиток малого та середнього бізнесу вирішує багато соціальних, економічних та науково-технічних проблем, а також йому належить вагома роль у підтримці стабільності економіки держави. Тим не менш, доступність до джерел фінансування, серед яких важливе місце належить банківському кредитуванню, гальмує його розвиток. Через високий рівень ризику та низьку рентабельність таких операцій, банки обережно ставляться до видачі кредитів малому та середньому бізнесу. Нестача фінансування є головною проблемою серед інших, яка гальмує розвиток малого та середнього бізнесу в Україні, оскільки перешкоджає створенню нових підприємств, так і розвитку вже діючих. Проблема нестачі фінансових ресурсів та необхідність залучення банківських кредитних ресурсів в умовах воєнного стану стали особливо актуальними для малих та середніх підприємств. Тому проведення дослідження практичних і теоретичних знань щодо кредитування малого та середнього бізнесу, його стану та проблем розвитку є важливою та актуальною темою для вивчення.

У ході дослідження, згідно поставлених завдань та мети, було систематизовано та поглиблено поняття «кредитування малого та середнього бізнесу», його особливості та класифікація, здійснено аналіз стану ринку кредитування малого та середнього бізнесу та пропозиції щодо вдосконалення якості кредитного портфеля АБ «Укргазбанк».

У першому розділі кваліфікаційної роботи було досліджено теоретичні основи поняття кредиту, його класифікацію та особливості, методи оцінки кредитоспроможності суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Проаналізувавши різні погляди та думки вітчизняних науковців щодо поняття кредиту, можна визначити, що під кредитом можна вважати економічні відносини між суб'єктами, які полягають у тому, що один з них передає в

тимчасове користування вільні кошти, а інший зобов'язується їх повернути на умовах платності та добровільності.

Кредитування дозволяє малим і середнім підприємствам бути конкурентоспроможними, що робить його одним з найважливіших частин функціонування цих підприємств, тому у розвинених ринкових економіках є такі види кредитування для малого та середнього бізнесу як комерційний, банківський, лізинговий та державний. Однак, основна частина кредитних ресурсів країни концентрується саме в банках. Ці фінансові установи відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності економіки та забезпечуючи грошовий потенціал для функціонування економічної системи.

У другому розділі роботи було проведено аналіз сучасного стану кредитування малого та середнього бізнесу в Україні, фінансово-господарської діяльності АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки та здійснено дослідження особливостей формування кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» та запропоновані методи для удосконалення його складу та структури.

У структурі активів банків України кредити та заборгованість клієнтів та цінні папери, які обліковуються за амортизованою вартістю, займаються найбільшу частку в структурі запозичених ресурсів банків України. Частка кредитів та заборгованості клієнтів за 2021-2023 роки вагомо знизилася з 37,35% у 2021 році до 23,35% у 2023 році. Щодо цінних паперів, які обліковуються за амортизованою вартістю, то тут навпаки спостерігається позитивна тенденція – їхня частка зросла з 15,36% у 2021 році до 26,96% в 2023 році.

Банківське кредитування малого та середнього бізнесу за останні три роки зіткнулося з величезними викликами, які впливали на їхнє функціонування та розвиток, такими як COVID-19 й повномасштабну війну.

При залученні кредитних ресурсів малий та середній бізнес надає перевагу брати кредити в національній валюті - 2021 році частка наданих кредитів в національній валюті становила 63,4%, у 2022 році – 69,7%, у 2023

році – 69,5%. У той же час спостерігається тенденція до зниження суми кредитів, які надаються суб'єктам малого та середнього бізнесу в іноземній валюті – з 2021 році по 2023 році їхня сума скоротилася близько 44%.

Загалом за період воєнного стану кредитний портфель підприємств зменшився на 2,6 млрд грн. або на 0,33% у порівнянні з обсягом на 01.03.2022 р. й за результатами першого кварталу 2024 року склав близько 787,549 млрд грн. Із загальної частки кредитного портфелю, кредити суб'єктів середнього підприємництва становили 31,5%, суб'єктів малого бізнесу сформував 9,76% кредитного портфелю. Іншу частку наданих кредитів сформували кредити великим підприємствам та мікропідприємствам – 23,44% та 20,01% від загальної структури кредитного портфелю банків України. Впродовж повномасштабного вторгнення державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» залишається головним фактором для розвитку кредитування бізнесу в Україні. Кредити за цією програмою вже складають понад 40% чистого гривневого корпоративного портфеля.

Наступним етапом кваліфікаційної роботи було здійснити аналіз фінансово-господарської діяльності АБ «Укргазбанк» за 2021-2023 роки, звідси можна зробити такі висновки:

- активи за аналізований період мали таку тенденцію: у 2021 році обсяг активів становив 123272188 тис. грн, проте, незважаючи на розпочату війну, до кінця 2022 року активи збільшилися на 6,79% і в 2023 році також спостерігається тенденція до зростання на 33,59% порівняно з 2022 роком;
- у 2021-2023 роках найбільшу частку в активах АБ «Укргазбанк» займали кредити та заборгованість – у 2021 році частка становила 37,35% та 29,21% у 2022 році, у 2023 році - 37,65%. Також вагому роль у структурі активів АБ «Укргазбанк» займають цінні папери, які обліковуються за амортизованою вартістю – у 2021 році їхня частка складала 15,36%, у 2022 році - 23,59% та в 2023 році – 26,96%;
- щодо структури пасивів АБ «Укргазбанк», то в 2022 році

спостерігається скорочення на 40,54% порівняно з 2021 роком, однак в 2023 році можна відстежити стрімке зростання на 62,6%;

- найбільшу частку в структурі пасивів АБ «Укргазбанк» займають кошти клієнтів – у 2021 році їхня частка складала 85,64% і в 2022-2023 роках зберігається тенденція до зростання частки – 90,42% та 91,95% відповідно;

- найприбутковішим роком для АБ «Укргазбанк» за період 2021-2023 роки був 2021 роком з прибутком у розмірі 3771007 тис. грн, однак в 2022 році банк був збитковим і закінчив рік із збитком в сумі 3861513 тис. грн, проте в 2023 році банківська установа знову стала прибутковою – прибуток у розмірі 1936425 тис. грн;

У 2022 році кредитний портфель АБ «Укргазбанк» був найбільшим за весь аналізований період – він зріс на 25% порівняно з 2021 роком і був більшим порівняно з 2023 роком на 3%.

У структурі наданих кредитів у розрізі суб'єктів господарювання, то тут вагому частку займають кредити надані корпоративним клієнтам – частка перевищує 75%. Друге місце в структурі займають кредити надані малому та середньому бізнесу – частка коливається в діапазоні від 13% до 14%, найменшу частку займають кредити надані фізичним особам – їх частка становить менше 10%.

Що стосується кредитів АБ «Укргазбанк», наданих у розрізі видів валют, то всі типи суб'єктів господарювання надають перевагу брати кредит в національній валюті. Щодо терміну, то клієнти АБ «Укргазбанк» після початку воєнного стану почали укладати кредитні договори терміном до 1 року, хоча в 2021 році ситуація була іншою – більшість клієнтів надавали перевагу кредитам терміном від одного року.

Здійснення аналізу кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» за галузями економіки дає змогу банку збільшувати ефективність кредитного портфеля через його диверсифікацію. Найбільшу питому вагу в кредитному портфелі за галузями економіки АБ «Укргазбанк» за аналізований період займають кредити

надані в галузі енергетики, видобування, торгівлі газом та паливом, сільське господарство й харчова промисловість та у сфері торгівлі.

На сьогодні найбільш популярною серед клієнтів є державна програма кредитування «Доступні кредити 5-7-9%». АБ «Укргазбанк» є одним з лідерів у кредитуванні за цією програмою. Від початку дії державної програми до початку 2024 року банку вдалося видати майже 17 млрд грн та зараз він займає третє місце за кількістю виданих кредитів по інвестиційному напрямку програми.

Кредитування відіграє важливу роль у банківській діяльності, тому вдосконалення й ефективне управління кредитним портфелем є основними завданнями банків, тому найвагомішим критерієм ефективності кредитного процесу є якість кредитного портфеля.

Після аналізу кредитного портфеля АБ «Укргазбанк» можна з впевненістю сказати, що війна дуже сильно внесла корективи в діяльність цієї банківської установи, тому з метою підвищення якості кредитного портфеля можна запропонувати такі напрями: підвищення кваліфікації персоналу, збільшення резервування під можливі втрати, збільшення використання державних програм підтримки, реструктуризація кредитів, оновлення оцінки кредитоспроможності позичальників.

Список використаних джерел

1. Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22.03.2012, підстава – 3303-IX. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
2. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, від 30.06.2016 № 351. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>
3. Аврамчук Л. А. Проблеми та перспективи кредитування малого та середнього бізнесу в Україні / Л. А. Аврамчук, А. Р. Лазебна // Scientific Collection «InterConf». – 2023. – №152. – С. 75-81.
4. Банківська система [текст]: навч. посіб. / С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська; за ред. С. А. Кузнецової. К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 400 с.
5. Банківська система: навчальний посібник / П. О. Нікіфоров, О. М. Гладчук, М. Г. Марич, М. П. Федішин. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. – 224 с.
6. Варцаба В. І. Державна підтримка та банківське фінансування малого та середнього бізнесу в Україні / В. І. Варцаба // Електронний науковий журнал «Приазовський економічний вісник». – 2022. – №1/30. – С. 93-99.
7. Вдовенко Л.О. Економічна сутність та значення кредитоспроможності підприємств / Л.О. Вдовенко // Облік і фінанси. — 2012. — №1. — С. 108-110.
8. Вдовенко Л. О. Кредитна політика системно важливих банків в Україні / Л. О. Вдовенко // Економіка, фінанси менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2018. – №11. – С. 73-83.

9. Виговський В. Г. Визначення кредитоспроможності в економічній літературі: оцінка підходів / В. Г. Виговський // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2013. – №2 (64). – С. 206-212.
10. Вовчак О. Модернізація підходів до оцінки кредитоспроможності позичальників банків / О. Вовчак, Н. Меда // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 12. – С. 11-15.
11. Волкова В. В. Гроші і кредит: навч. посіб. / В. В. Волкова, Н. І. Волкова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. – 300 с.
12. Волкова Н. І., Шпунярська Т. І. Оцінка якості кредитного портфеля в умовах сучасних викликів / Н. І. Волкова, Т. І. Шпунярська // Economics. – 2023. – №42. – С. 27-34.
13. Гаркуша Ю. О. Банківські інструменти кредитного забезпечення великих підприємств в Україні / Ю. О. Гаркуша, В. Ю. Матушевська // Бізнес Інформ. – 2024. – №1. – С. 292–297.
14. Герасименко А. Розвиток класифікації різновидів банківського кредитування промислових підприємств / А. Герасименко // Економіка та суспільство. – 2022. – №40.
15. Грищук Н. В. Особливості сучасного кредитування представників малого та середнього бізнесу / Н. В. Грищук // Ефективна економіка. – 2022. – №1.
16. Гроші та кредит : підручник / О. В. Дзюблик, Б. П. Адамик, Г. Р. Балянт та ін.; за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2018. – 892 с.
17. Гроші та кредит : навчальний посібник / А. І. Щетинін – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. – 163 с.
18. Гуменюк М.М. Шляхи вдосконалення методики оцінки кредитоспроможності підприємства / М.М. Гуменюк, Т.І. Перебиківська // Економіка і суспільство. — 2016. — Випуск № 7. — С. 727–732.
19. Дзюба О. М. Сутність та особливості кредитних операцій суб'єктів

господарювання / О. М. Дзюба // Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. 2. – С. 684-688.

20. «Доступні кредити 5-7-9%» для ФОП за 1 день. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/27/704797/>

21. Дуброва Н. П. Оцінка кредитоспроможності підприємства / Н. П. Дуброва, Ю. В. Гелюх // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». – 2018. – № 3(2). – С. 50-52.

22. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2023 року. Національний банк України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2023-roku>

23. Іванчук Н. В. Гроші і кредит : навчальний посібник / Н. В. Іванчук. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. – 332 с.

24. Коренюк П. І. Гроші і кредит : навчальний посібник / П. І. Коренюк, Л. В. Коренюк, О. Т. Левандівський. — Кам'янське : ДДТУ, 2019. — 402 с.

25. Кредити МСБ: які банки найактивніше фінансують підприємців. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://delo.ua/banks/kredit-msb-yaki-banki-naiaktivnise-finansuyut-pidprijemciv-429870/>

26. Кредитування бізнесу під час війни: виклики та можливості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://aub.org.ua/index.php/104/ekspertna-dumka/14550-kredytuvannia-ukrainskykh-pidpriyemtsiv-pid-chas-viiny-vyklyky-ta-mozhlyvosti>

27. Крутова А. С. Теоретико-методичні аспекти аналізу кредитоспроможності підприємства / А. С. Крутова, Н. Б. Кашена // Проблеми економіки. – 2017. – № 1. – С. 211-216.

28. Лиса Н. В. Принципи банківського кредитування / Н. В. Лиса, А. О. Корнега // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2016. – Вип. 89(2). – С. 53-61.

29. Лисяк Л. В. Оцінка кредитоспроможності суб'єкта господарювання

кредитними установами: теоретичні та практичні аспекти / Л. В. Лисяк, М. М. Ковіня, М. О. Байрамов // *Sciences of Europe*. – 2021. – № 62. – С. 24-32.

30. Мінфін: За час дії воєнного стану підприємці отримали 54 676 кредитів на 218,6 млрд грн за програмою «Доступні кредити 5-7-9%». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-zachas-dii-voiennoho-stanu-pidpriyemtsi-otrymaly-54-676-kredytiv-na-2186-mlrd-hrn-za-prohramoiu-dostupni-kredyty-5-7-9>

31. Нечипоренко А.В. Планування в системі управління підприємством / А.В. Нечипоренко // *Соціально-економічні реформи в контексті глобалізації та євроінтеграції*. — 2014. — С. 45—48.

32. Оксенюк К.І. Фінансове забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні / К. І. Оксенюк. Молодий вчений. – 2017. – Випуск № 7 (47). – С. 440 – 443.

33. Офіційний сайт АТ «СЕНС БАНК» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sensebank.ua/>

34. Офіційний сайт АТ «Ощадбанк» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.oschadbank.ua/>

35. Офіційний сайт АТ КБ «ПРИВАТБАНК» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://privatbank.ua/>

36. Офіційний сайт АБ «Укргазбанк» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrgasbank.com/>

37. Погрішук Г. Б. Кредитоспроможність позичальника: зміст і критерії оцінки / Г. Б. Погрішук, Р. Є. Волощук // *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. – 2021. – №17(1). – С. 190-204.

38. Прокопенко Н. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни / Н. Прокопенко, В. Мирончук, І. Шепель // *Економіка і суспільство*. – 2022. – №41.

39. Рудченко І.В. Кредитоспроможність позичальника як критерій формування кредитних відносин / І.В. Рудченко // Держава та регіони. – 2008. – № 5. – С. 162-166.
40. Солодовнік О. О. Оцінка кредитоспроможності позичальника: аналіз основних підходів / О. О. Солодовнік, К. І. Докуніна // Інфраструктура ринку. – 2021. – №53. – С. 140-145.
41. Статистика фінансового сектору. Національний банк України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>
42. Стецюк П. А. Управління кредитоспроможністю підприємства: теоретичні та практичні аспекти / П. А. Стецюк, О. Є. Гудзь // Облік і фінанси. – 2014. – №3 (65). – С. 110-116.
43. Стойко О. Я. Банківські операції : [підручник] / О. Я. Стойко. – К. : Лібра, 2013. – 252 с.
44. Суханова А.В. Сучасні методи оцінки кредитоспроможності позичальника банківськими установами / А. В. Суханова, Н. О. Пухальська, Б. С. Черній // Економіка і суспільство. – 2018. – №18. – С. 821-826.
45. Фатюха В. В. Аналіз фінансових результатів банківського сектору України / О. В. Яришко, Л. І. Кирилова, Є. Ю. Ткаченко // Ефективна економіка. – 2018. – №3.
46. Фінанси підприємств: навч. посіб. / В. І. Аранчій, В. Д. Чумак, Л. В. Бражник – 2-ге вид., розшир. та доповн. – Полтава: РВ ПДАА, 2018. – 350 с.
47. Фінансова звітність АБ «Укргазбанк» за 2023 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrgasbank.com/upload/Report_UKR_2023YE_UKR.pdf
48. Фінансова звітність АБ «Укргазбанк» за 2021 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrgasbank.com/upload/21%20UGB%20-%20UKR%20IFRS%20Financial%20statements%20and%20management%20report.pdf>

49. Харченко А. М. Кредитний портфель банків України: аналіз, фактори, тенденції/ Харченко А. М. // Вісник Університету банківської справи. – 2020. – № 2(38). – С. 54–60.

50. Чайка Т. О. Кредитування підприємств [Електронний ресурс] : курс лекцій / Т. О. Чайка. — Електрон. текст. дані. – Миколаїв : МНАУ, 2014. – 45 с.

51. Чернишова Л.І. Особливості кредитування малого та середнього бізнесу АТ «ОЩАДБАНК» в умовах дії воєнного стану / М. В. Грекова // Економіка і суспільство. – 2023. – №55.